

Александар Ајостолов

ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЈА ОД ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА ДО ИЗБОРИТЕ ЗА КОНСТИТУАНТАТА — 28 НОЕМВРИ 1920 ГОДИНА

I

УЧЕСТВО НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Во Првата балканска војна во составот на бугарската војска учествувале преку 20.000 Македонци, или во составот на регуларните единици, или пак формирани во чети што имале специјални задачи што им ги доверувала Главната команда.¹⁾ Секако дека и во српската војска имало Македонци кои служеле во помошните војни служби како коморции и слично, а дејствувале и чети под Командата на српската војска.

Со заземањето вардарскиот дел од Македонија, веднаш по Бугурешкиот мир, есента 1913 година, Врховната команда на српската војска извршила војно-територијална поделба на Македонија, или како што тогаш ја викале „Нова област“. Цела Вардарска Македонија била разделена на три дивизиски области: Вардарска, Брегалничка и Битолска. Веднаш бил извршен попис на способното машко население од 20—50 години старост, како и на добиток и коли за комора. Во пролетта 1914 година, сето машко население (освен муслиманското) од 20—25 години било регрутирано и распоредено во пешадиските единици. Од секоја дивизиска област бил формиран по еден полк.²⁾

Под влијание на пропагандата од Бугарија, како и заради лошата постапка спрема овие регрути, а од друга страна заради немање

*) БЕЛЕШКА: Откога го бев предал ракописот на овој труд на Редакцијата на Зборникот, по неколку месеци излезе статијата на Крсте Битовски под заглавие: Положбата во Вардарска Македонија за време на Бугарската окупација (1915—1918) Гласник на Институтот за национална Историја, Скопје 1960 г. На неколку места во неговиот и мојот труд се поклопуваат неколку факти земени од државната архива на НРМ, Скопје, фонд: Македонска Военно инспекционна област 1915—1918, но тоа не влијае на суштината на овој мој труд.

¹⁾ Veritas, Македонија под ѝго 1919—1929, Софија, 1931, страна СХVII; За ова види кај Горѓи Абациев, Балканските војни и Македонија, Скопје, 1958.

²⁾ Душан Стефановиќ, Прво ступање Јужносрбијанаца у српску војску 1914 године. „Споменица“, Скопје, 1934, стр. 49—50.

навика и традиција за служење во војска, во 1914 година, регрутите од Штип не сакале да примат заклетва во Крагуевац.³⁾

Уште не се беше созело населението од Македонија од војните пустоши во балканските војни, на 28 јули 1914 година започна Првата светска војна. До 15 јули 1915 година, во составот на српската војска, што се бореше против Австро-Унгарија, беа мобилизирани 58.798 војници од Македонија и тоа: регрути христијани — 18.689, муслимани — 3.561 (иако во 1914 година не беа регрутирани, кога започна војната, и муслиманите беа мобилизирани — Н. Б.), Евреи — 169; обврзници борци: христијани — 25.586, муслимани — 1.242, Евреи — 87; обврзници неборци и комора: христијани — 5479, муслимани — 3961 и Евреи — 24.

Добиток за потребите на војската: коњи — 12848, волови и крави — 5851, биволи и биволици — 1175, маски — 377, магарина — 1994.

Коли: коњски — 153, воловски — 2629.⁴⁾

Сpreма бројот на населението во Македонија под српска власт, спрема нејзината економска моќ, и по двете балкански војни кои „си го зеда својот дел“ од Македонија, толкав број мобилизирани луѓе, добиток и коли зборува за слабо водење сметка за „новоослободените области“ — всушност пасторчето на „мајка Србија“, над која не се простирал дури ни српскиот устав, туку се владеело преку специјални уредби, се до 16 август 1919 година.⁵⁾

Ако се поставува прашање дали Македонците го дале својот придонес во Првата светска војна за одбрана на Србија од Австро-Унгарскиот агресор, тогаш најјасно зборуваат успехите што ги постигнале македонските единици одбивајќи го непријателот кај Смедерево, Ада Циганлија, Гучево, Купиново и Мачкин Камен, во ноември 1914 година.⁶⁾ Заради покажаната храброст во овие борби, овие единици

³⁾ Veritas, Op. cit, страна LXXVI; Поопширно кај К. Пърличевъ Срѣбскии режимъ и револуционната борба въ Македония (1912—1915), София, 1917, стр. 64—66.

⁴⁾ Архив — Војно историског института — Београд, пописник 4/3, кутија 73, фасцикла 2. Извештај Команде трупе нове области В. О. бр. 8 530, септембра 1915, Скопје — Врховној команди; „Српске новине“ бр. 15, Крф 1917. Во „Српске новине“ пишува дека дури и Македонците печалбари во Романија ги мобилизирал српскиот конзул во Букурешт и ги упатувал преку Галац во Одеса за доброволечката дивизија која била формирана од Југословени кои биле заробени од руските војски на Карпатскиот фронт; Др. Анте Мандић, Фрагменти за историју уједињења, Загреб 1956, стр. 113 споменува дека во српската војска во Првата светска војна биле мобилизирани 50.000 Македонци. Иако од Македонија биле мобилизирани луѓе, добиток, коли и др., кога се делеле репарациите во Кралството СХС, за Македонија ништо не било доделено.

⁵⁾ Говор др. Михајла Шушкаловића, народног посланка за Округ скопски приликом дебате о буџету, Београд, 1922, стр. 7. Овој говор е печатен.; Во „Стенографске белешке Привременог народног претставништва Краљевине СХС“, књига II, Загреб, 1920, стр. 899, стои дека српскиот Устав започнал да важи и за Македонија од 10-VI-1919 година.

⁶⁾ Душан Стефановић, Op. cit. стр. 52—53; Тодор Маневић, Регрути Јужне Србије, „Споменица“, Скопје, 1934, стр. 45.

составени од Македонци, биле пофалени во прокламацијата на регентот Александар, на 28 декември 1914 година.⁷⁾

При повлекувањето на српската војска кон крајот на 1915 година, дел од Македонците, кои беа останале во составот на српската војска, се повлекле кон Албанија по правецот: Гаковица, Призрен, кон Скадар и Љеш.⁸⁾

Кога Бугарија навлегла во Вардарска Македонија, по отстапувањето на српските војски, и таа, по примерот на Србија, го мобилизирала сето машко население, добиток и коли и формирала таканаречена 11-та македонска дивизија која броела 33.000 луѓе.⁹⁾

Македонскиот народ ја осетил на својот грб сета тежина на Првата светска, војна. Од започнувањето на војната, па се до нејзиниот крај на територијата на Македонија се наоѓале постојано преку 500.000 војници, составени од околу дваесетина националности. „Во време на војните на Балканскиот Полуостров, што без прекин траеја околу шест години, Македонија, може да се каже беше сосема разурната и економски исцрпена. Низ нејзината територија преминуваа сите трупи, како во време на балканските војни, така и во време на Светската војна. Покрај сопственото учество во војната и покрај војните опустошувања, нашиот народ мораше со својата пот да храни скоро половина милион војници кои се наоѓаа по боиштата во Македонија“¹⁰⁾.

1. РЕКВИЗИЦИИ

Многубројните реквизиции што ги вршела бугарската војна власт, за потребите на фронтот, му го отимале и последниот залак на неборечкото население од Македонија, притоа терајќи го на постојани ангаџии и извршување на обврски во врска со сеидбата, прибирање на жетвата и др. Цените на потрошните стоки скокале до таму што градското население не било во состојба да набави нешто на пазарот. „Најостро се осекаше недостиг на продукти за живот во западните околии на Бугарија (Дупничка и Трнска-заградено во текстот), а исто така во Родопите и во окупираната Македонија и поморавјето (...). Дневната дажба на леб постојано се смалуваше. Крајно нискиот принос на жетвата во 1917 година довел до тоа дажбата да се намали на 300 грама дневно“¹¹⁾.

⁷⁾ Споменница двадесетпегодишнице ослобођења Јужне Србија 1912—1918, Скопје, 1937, страна 238. Но овој факт не бил земаан предвид при создавањето на државата СХС и Македонскиот народ да се израмни со другите народи во државата, туку Македонија ја сметале „задобиена на меч“.

⁸⁾ У. Р. Поповиќ, Извод из историје ратова за ослобођење и уједињење 1912—1918 године, Земун, 1938, страна 123.

⁹⁾ Дарвинговъ, Действията на 11 пехотна македонска дивизија отъ Кривоплакъ до Богданци 1915 година, София, 1920. Оваа дивизија била поделена на 6 полка.

¹⁰⁾ Четрдесет година револуционарне борбе КПП, Београд, 1959, страна 135, говор на Лазар Колишевски на 20 април 1959 година во Скопје по повод прославата на Четирисетгодишнината од основањето на КПП.

¹¹⁾ М. А. Бирман, Револуционна ситуација в Болгарији в 1918—1919 г. Москва 1957, страна 27.

Уште во 1916 година станале реткост брашното, шеќерот, солта, сапунот и друго. Ова го користеле службениците дојдени од „старите предели“ и шпекулирале со овие продукти, здружувајќи се со месните трговци. Врз основа на уверенија се давале и соодветни служби и привилегии во администрацијата. Во молбите што се подавале има бројни изјави на лојалност спрема власта и заслугите за „бугарштината“... Такви, подведени од пропагандите, елементи, учествувале заедно со окупаторот во држење во потчинетост окупираниите територии.¹³⁾

„Важен извор за збогатување на бугарската буржоазија било ограбувањето на населението од окупираниите територии на Македонија и Поморавјето. Во тие области бил воведен жесток терористички режим што овозможувал да се ограбува месното население, од страна на бугарската буржоазија и војните лица, без да се одбираат средства. Со цел да ги задоволи апетитите на многубројните банди-приврзаници на владеечките партии, бугарската влада создавала во окупираниите земји бескорисни установи и фиктивни должности и им ги предоставувала тие привилегии на лица специјално пратени во Македонија или во Поморавијето со цел за брзо збогатување“ (. . .)¹⁴⁾ За ова грабење во Првата светска војна и самиот Ленин го вели следново: „Ова било така построено насекаде со цел за работниците (делумно и за селаните В. И. Л.) да се создаде воена робија, а за банкарите и капиталистите рај“.¹⁵⁾

Од есента 1916 година, со заземањето на Битола на 16 ноември од страна на силите на Антантата и жестоките борби на Романскиот фронт, се засилила мобилизацијата на луѓе за фронтот; за изградба на „дековилната линија Кичево—Охрид“, дури и на старци, жени и деца за обработување на земјата.¹⁶⁾

Потребите на фронтот растеле се повеќе. Цивилното население до максимум ги напнувало своите сили да одговори на поставените од власта задолженија, но тие задолженија биле така големи и преку силите на населението, што било не можно да бидат исполнети. Властиите го пребројувале секој сноп жито уште на нивата; се забранувало купо-продавањето на добитокот и се се испраќало на фронтот.¹⁷⁾ Колку што се приближувал крајот на војната, толку почести биле барањата за потребите на фронтот. Во август месец 1918 година, само од Кумановската општина наеднаш биле одземени 400 овци, т. е. 10 проценти од сите овци што ги имало на територијата на општината¹⁷⁾. При не-

¹³⁾ Државен архив на НРМ — Скопје, Фонд Македонска војно инспекционна област 1915—1918, распис на „Окржното управление — Куманово, од 31-I-1917 година, дело 1.

¹⁴⁾ М. А. Бирман, *op. cit.*, страна 20.

¹⁵⁾ В. И. Ленин, Сочинения, том 25, страна 309.

¹⁶⁾ Државен архив на НРМ — Скопје, цитираниот фонд, Дело 15 „Билгени“.

¹⁷⁾ *Ibidem*, Дело 7. Во овие документи има податоци за реквизициите што ги вршеле бугарските власти во Кумановска околица.

¹⁷⁾ *Ibidem*, Дело 7, лист 173; „Српске новине“ број 100, стр. 3, Крф, 1917. Во овој весник пишува дека уште со идењето на бугарската војска во Македонија, од населението се собирала сета храна и добиток. Во селото Брод — Моривско, од 6,000 овци, кон крајот на војната останале само 30,

достиг на податоци за целата територија на Македонија, ќе наведеме податоци за реквизициите што се вршеле на територијата на целата бугарска држава (со Македонија, А. А.) и од таму ќе се заклучи колкав можел да биде контингентот за Македонија. Според Бирман „во време на војната годишно се колеле по 200.000 глави крупен рогат добиток, околу три милиони овци и 150.000 свињи.“¹⁸⁾

Германските војски од своја страна и на свој начин, посебно го грабеле населението. За тоа Бирман вели: „На германските војни единици во Бугарија (т. е. и во Македонија, А. А.) им се поозволувало да праќаат дома во Германија, прехранбени продукти: на војниците по 5 кгр., на офицерите по 10 кгр. Користејќи ја неконтролираната положба, германските војници се беа растрчале по селата „купувајќи“ од селаните (понекогаш со застрашување — М. А. Б.) продукти со книжни марки. (...) Според званични податоци од бугарските власти, германската воена пошта изнесувала од Бугарија за Германија околу 1800 вагони пакети со прехранбени продукти годишно“¹⁹⁾.

И сточните производи биле ставени под забрана, и реквизиционите власти земале колку што сакаат и кога сакаат. На сточарите особено им тежело секојдневното носење на млекото во определените центри-мандри и тоа „негодувало и се спротивставувало на некои наредби“.²⁰⁾

За одземената стока и други прехранбени производи или се плаќало во готово по минимални цени, или се давале потврди што никогаш не биле наплатени.²¹⁾ „Селаните морале да ги предаваат одредените количества жито по утврдени цени, не повисоки од 0.50 лева по килограм, а истовремено селаните на црна берза плаќале еден килограм баршно по 10—12 лева. Реквизиционите команди безмислено ја ограбувале сиромаштијата. Барајќи скриено брашно тие ги кршеле сандаците, ги претресувале постелите и перниците и го одземале и последниот леб ако го нашле.“²²⁾

2. СКАПИЈА И ГЛАД

Производството на продукти од прва неопходност сосема се намалило, и државата вовела систем на расподелба. Тоа што му се давало на градското население не било доволно за одржување на животот. Се јавиле шпекулатни, кои на еден или друг начин ги добавувале бараните продукти и ги продавале по многу високи цени. Ќе ги наведеме прво цените од бугарски извори изразени во легови, потоа од српски извори изразени во динари.

¹⁸⁾ М. А. Бирман, *op cit.*, страна 16—18.

¹⁹⁾ *Ibidem*, страна 16—18.

²⁰⁾ Државен архив на НРМ — Скопје, цитиран фонд, дело 7 лист 121, Распис бр. 2269 од 28 јуни 1918 година од Реонниот комитет за стопански грижи — Кумановска околина.

²¹⁾ „Српске новине“ број 100, страна 3, Крф 1917. За едно говедо властите плаќале 20 лева, додека месото се продавало по многу скапи цени што ќе видиме понатаму.

²²⁾ М. А. Бирман, *op cit.* страна, 29.

Во Кумановско, уште во 1916 година се секавал недостиг на продукти од прва неопходност и Градската општина барала да се испратат такви продукти од Централниот комитет на општествена предвидливост и стопански грижи од Софија. Во испратеното писмо се вели: „...притоа наоѓаме за потребно да Ве известиме, господине претстедателе, дека тукашните трговци, користејќи го случајот дека нема нормирани цени на прехранбени продукти, ги качиле цените до неверојатни цифри. Така, на пример: една ока сол се продава за 3.50 лева, шеќер 26 лева, газија до 10 лева, брашно 2 лева ока, сапун 12 лева, месо 3.50 лева и слично. Ако тоа така продолжи, господине претседателе, бидете сигурни дека населението во град Куманово во едно кратко време ќе оголее.“²³⁾

Во Куманово уште 1916 година биле дојдени 170 чиновници од „старите предели“ и уште повеќе ја влошиле ситуацијата на месното население со прехраната. Овие чиновници и учителите не можеле при таква скапија да опстанат, па решиле да го напуштат Куманово ако државата не им помогне со поевтини продукти.²⁴⁾

Кога била ваква положбата на чиновниците кои сепак имале извесни привилегии, тогаш месната градска сиромаштија формално гладувала. Во еден протокол на Општината за тоа се вели: „Секој ден во општината се јавуваат десетици жители, глави на совршено сиромашни семејства и бараат помош од општинската каса за издршка и прехрана на своите семејства, бидејќи е зимен период и има безработица“.²⁵⁾

Во пролетта 1918 година скоро сите резерви на храна биле истрпени и на војската и на населението му претстоела глад. Окружниот управител на Кумановскиот округ испратил тајна и хитна телеграма до сите околии наредувајќи да се преземат најенергични мерки при собирање на прехранбени производи, зашто: „...приливот на зрнени храни од 15 минатиот месец (т. е. месец февруари 1918 година А. А.) наваму е вонредно намален. Положбата на прехраната на армијата и населението станува критична“ и на крајот во телеграмата се вели: „Со еден збор, сите раководители се должни да се сообразат со значењето на големите и судбоносни моменти кои во сегашните прилики обединетата наша татковина ги преживува“.²⁶⁾

Во Битолско положбата била уште полоша.

Во „Српске новине“, во една дописка на А. Рајс, се опишува лошата состојба на Битола при навлегувањето на сојузничките војски во него на 19 ноември 1916 година.

²³⁾ Државен архив на НРМ — Скопје — цитираниот фонд, дело 7, Кумановската градска општина, писмо бр. 21 од 20 септември 1916 година, упатено до Централниот комитет за општествена предвидливост и стопански грижи — Софија.

²⁴⁾ Ibidem, дело 7, лист 48, Протокол на Кумановската градска општина бр. 2 од 17 септември 1916 година.

²⁵⁾ Ibidem, Протокол број 2 од 10 февруари 1917 година, на Кумановската градска општина.

²⁶⁾ Ibidem, Дело 7, лист 28, телеграма бр. 838 од 3 март 1918 година.

Населението се жалело дека нема ништо повеќе за јадење, зашто Бугарите одзеле се „И навистина, продолжува Рајс, утредента имавме можност да видиме жалосна глетка што ја даваа илјади жени и деца со влдабнати образи заради гладување, и ние самите би сакале нешто да каснеме, но не е лесно да се најде храна...“²⁷⁾

Цените на прехранбените артикли во Битола, изразени во динари биле вакви: Сомунче црн леб се продавал по 4—6 динари; месото, во мирно време многу евтино, се продавало по 5—6 динари ока; млекото 1.50 динари за литар; шеќерот 14 динари ока; газија не можело ни да се најде²⁸⁾

Иста била положбата и во Прилеп, каде „Парче ржен леб, недоволен за оброк за еден човек се плаќа 10 динари; кило сол 6 динари; шеќер 14 динари; газија никако нема. Заради тоа народот од Прилеп и околицата е гол и бос, гладен, западнат во најголема беда. Многу жени старци и деца скапуваат од глад.“²⁹⁾

Гладот владеел во цела Македонија и дури луѓето умирале од глад и истоштеност. Така весникот „Социјалистичка зора“ за положбата во Велешко пишува: „Ни се жалат селаните од Орешка општина дека и понатаму се вршело ограбување и самоволија над нив, а на име — во нивниот крај за време Бугарите владеела страшна глад, од која мнозина умреле.“³⁰⁾

3. АНГАРИЈА

Ангаријата посебно му тежела на премореното и гладно население, од позадината. Поправање патишта, превоз на стока до собирните војни магазини, разни акции за пошумување! сето тоа легнало врз грбот на неборечкото население. Најголем објект што се градел во текот на војната од стратешки причини била железопатната линија Кичево—Охрид.

Под стручно раководство на австриски и германски инженери, работеле илјадници луѓе собрани од сите краишта што ги држела Бугарија. Меѓу работниците имало многу Грци, муслимани, а најмногу биле Македонци. Уште во 1917 година се изредиле по еднаш на бесплатна работа способните мажи. Секоја смена траела по еден месец. Потоа се изредиле уште по двапати и на крајот немало веќе способни мажи за работа коишто не биле во три смени по еден месец. И самата месна власт што ги праќала луѓето на работа не можела а да не го одбележи во своите извештаи до погорните установи недостигот на луѓе, бидејќи сите биле или на фронтот или ангажирани и со други работи во позадината. Кметот на Кумановската градска општина, Чобанов, со писмо бр. 338 од 8. II. 1918 година, во одговор на околинскиот началник на Кумановската околица, за ова прашање меѓу другото му

²⁷⁾ „Српске новине“ број 111, Крф, 1916.

²⁸⁾ Ibidem, број 9, страна 3, Крф, 1917.

²⁹⁾ Ibidem, број 33, страна 2, Крф, 1917.

³⁰⁾ „Социјалистичка зора“, број 4 од 11 — февруари 1920 година.

пишувал дека, „сите здрави мажи од 20—40 годишна возраст се наоѓаат во редовите на бугарската армија. Здрави мажи од 30—50 годишна возраст, околу 510 луѓе веќе биле на работа на железопатната линија (Кичево—Охрид—А. А.). Остануваат уште 40—50 луѓе, но тие се во разни комитети во градот и во разни милитаризирани воденици во реонот на градот, така што слободни здрави луѓе во градот нема“. Но немајќи веќе способни и здрави мажи за работа, а заради постојаниот притисок и заканувања на околинскиот управител, претседателот започнал да праќа неспособни за работа и крајно сиромашни луѓе. Затоа му се прави забелешка од околинскиот управител дека: „Пред комисијата се јавија неспособни луѓе за работа. Прави впечаток на комисијата дека има лица кои два-три пати оделе на работа и пак се праќаат, и второ уште по непожелно е дека лицата кои се праќаат пред комисијата предимно се крајно сиромашни. Комисијата, кога Ви ја предочува таа неправилност, Ве поканува да обрнете посериозно внимание на тоа прашање, да ги проучите лицата добро и да не штедите никого, зашто таа патна обврска ќе продолжува уште долго и е една од најтешките за населението.“³¹⁾

И обврските на локалните акции не биле мали. За поправка на патот Куманово—Бујановац, секој пратен работник бил должен да искрши 10 кубни метра камен, а со секоја мобилизирана кола да пренесе двапати повеќе.³²⁾

Заради честите ангари и немање работна рака, земјата останувала необработена, а со тоа производството се намалувало уште повеќе. Војните власти биле принудени да интервенираат да се засеат нивите со пролетни култури, бидејќи во есенската сеидба останале необработени. Војниот агроном Мутафчиев во едно писмо упатено до претседателите на општинските совети од Кумановската околина пишува: „Заради тоа што многу луѓе од Вашата општина одат на задолжителна работа по државните патишта и нема кој да им ги засејува нивите ...да наредите да им се засејуваат со пченка.“³³⁾ Сигурно пак со ангарија.

Во Битолско положбата била уште потешка. Таму, покрај горенаведените задолженија, селаните биле терани да работат ангарија за бугарската војска бидејќи фронтот се протегал во непосредна близина на селата. Со ангарија правеле патишта, пренесувале храна и муниција и копале ровови. Во некои села дури и жените биле принудувани со ангарија да градат војни утврдувања.³⁴⁾

Ако тоа така било во Кумановско и Битолско, секако дека била иста, ако не и полоша положбата и во цела Македонија.

³¹⁾ Државен архив на НРМ, цитиран фонд, лист 12 и 69.

³²⁾ Ibidem, дело 7, лист 8.

³³⁾ Ibidem, дело 7 лист 77, окружно на Кумановското војно агрономство до претседателите на општинските комисији во Кумановска околина, Упатено на 11 април 1918 година. Окружното е без број.

³⁴⁾ „Српске новине“ број 15, Крф, 1917. Анкета на А. Рајс, извршена во 50 села од Битолска околина кои припаѓале под бугарската окупација до идењето на сојузничките војски во Битола во ноември 1916 година,

Како пракса од војната, ангаријата продолжила и по свршувањето на истата и траела долго време во стара Југославија под називот „кулук“. Во првите години по војната со ангарија се правеле жандармериски станици, патишта и слично. „Социјалистичка зора“ земајќи го во заштита македонското население од честите ангарији пишува: „За петте стотини години под Турците Македонија не кулучеше толку колку во времето на оваа седумгодишна војна (се мисли на балканските и Првата светска војна, А. А.). Кој што работеше, Македонецот кулучеше и тоа повеќето старците, жените и децата, оти сите помлади Македонци беа војници, турски, српски, бугарски и тн., а за кулукот по војната се вели: „Жандарите што се разместени по жандармеирските станици по разните села, само се излежуваат, за секој жандар мора македонскиот селанец да ја остава нивата и секој ден да оди в град и да му го донесе на господинот жандар следувањето.“⁸⁵⁾

4. УБИСТВА И ИНТЕРНИРАЊА

Во текот на Војната македонското население било шиканирано, ограбувано и интернирано при секоја промена на господарите. Иако и самото ги сеќавало тешкотиите на војната и ја пролевало својата крв на фронтите, од него никој не бил задоволен.

Во извештајот на командантот на Штипската војна област, генерал Викторовиќ, до Командата на III армиска област се вели дека македонското население е заситено од Бугарите. Бугарите го малтретирале и го ограбувале.⁸⁶⁾

Ривалството меѓу српската и бугарската пропаганда уште во време на турското ропство создала во Македонија кај извесен дел од народот приврзаници и на едната и на другата страна. Односите меѓу буржоазиите и од двете страни особено се изостриле по прашањето за дележот на македонија и поттурнати од империјалистичките сили, загазиле во меѓусебна војна во 1913 година. Со заземањето на дел од Македонија од страна на српската војска српските власти интернирале „бугараци“, и обратно, кога српската власт ќе престанела во Македонија, а на место неа ќе дојдела бугарската, таа интернирала и убивала „србомани“; а и двете заедно вршеле насилја над македонскиот народ.

Со префрлувањето четнички војводи од Солунскиот фронт во позадината што ја држела бугарската власт, во август месец 1916 година, а особено со преоѓањето на Битола од рацете на бугарската војска во рацете на силите на Антантата, бугарските власти започнале затворања, убиства и интернирања на македонското население коешто живеело во областите поблизу до фронтот — Прилепско и Битолско. Во Азот биле извршени масовни убиства од бугарските околски власти. Од селото Теово била уништена фамилијата на Давче Катранди, којашто

⁸⁵⁾ „Социјалистичка зора“ бр. 50, од 21 јуни 1920 година.

⁸⁶⁾ Архив Војно-историског института — Београд, кутија 56, фасцикла 2. Извештај на Командата на брегалничката дивизиска област Пов. Ы. бр. 1695 од 25 јануари 1919 година, до Командантот на III армиска област,

броела 27 члена. Веднаш по паѓањето на Битола, од Прилеп биле интернирани 250 семејства. Од Порече, каде српската пропаганда беше фатила подлабоки корени, интернирани биле десетици семејства и тоа: од село Белица — 50 семејства, од Крапа — 30, од Ропотово — 20 и неколку куќи биле запалени, а други ограбени. Добитокот, сопственост на интернираните, го отерала бугарската војска во Прилеп, како воен плен, и го продала на војните лиферанти, а пак овие, пак го продале на војната интендатура, за потребите на војската. Секој што ќе искажел сомневање во победата на бугарската војска бил интерниран. Интернираните оделе пеш, боси, со торби на рамо. Интернираните биле праќани во логори во Тракија, каде, кое од маларија, кое од глад, изумреле скоро половината, меѓу кои имало повеќе деца.³⁷⁾

Во „Српске новине“ е поместен извештај на еден делегат од Меѓународниот црвен крст во кој се пишува за лошата положба на интернираните во логорите и се вели: „Во извештајот на делегатот на Меѓународниот одбор на Црвениот крст, кој ги обиколил заробеничките логори во Бугарија, се зборува дека виделе во логорот во Стара Загора извесен број граѓани по потекло од Македонија (Област прилепска). Меѓу овие интернирани имало не само мажи, туку исто така и жени и деца. Интересно, се вели во дописот, дека во заробеничките спискови сите тие интернирани се воделе како „„Бугари““ ...Македонците ја делат денеска истата судбина со Србите во заробеничките логори“³⁸⁾, се заклучува во извештајот.

5. РАЗУРНУВАЊА ОД ВОЈНАТА

Од војната најмногу пострадале областите во кои се воделе рововските-позициони војни, почнувајќи од летото 1916 година кога бил образуван Солунскиот фронт, па до есента 1918 година, кога истиот бил пробиен.

Од артилеријата на Источната армија на силите на Антантата, сосема е урнат и во пламен изгорен градот Дојран. Десетици села вдолж фронтот ги нашла истата судбина. Најмногу пак беше пострадал градот Битола и неговото население. Петар Косовиќ, народен пратеник од Битолско, во Скупштината на стара Југославија за положбата на населението од Македонија, а посебно за Битолско беше рекол дека Битола цели три години била бомбардирана и труена со отровни гасови, населението се растурило и останале само 30.000 души³⁹⁾. Од извештаите пак, на „Српске новине“, дознаваме дека скоро секојдневно бугарската и

³⁷⁾ „Српске новине“, бр. 10, страна 2, Крф, 1917. „Допис од Битола“. При повлекувањето на бугарските власти во 1916 година од Битолско, само од Битола биле одведени 300 граѓани врзани со синџири, како и многу други Македонци од Битолско кои работеле за бугарската војска во помошни служби; Мемоари Василија Трбиња, војводе велешког, свеска IV-V, страна 768, 825, 826, и 903. Овие мемоари не се објавени, а се чуваат во Институтот за национална историја во Скопје.

³⁸⁾ „Српске новие“ број 106, страна 2, Крф, 1917.

³⁹⁾ Стенографске белешке народне скупштине краљевине Југославије, година IV, књига II, Београд, 1935, страна 63.

германската артилерија го бомбардирала Битола. Најмногу пострадал градот на 4 август 1917 година, кога од 17—21 часот на градот биле исфрлени 2.000 гранати. Покрај многубројните жртви, една трета од градот изгорел⁴⁰⁾.

6. ЕПИДЕМИИ

Епидемиите биле секојпат придружници на војните во кои настапуваат извонредно тешки услови за живот.

Прекумерните напори што ги вложувале луѓето на фронтот и во позадината ги исцрпувале нивните организми. Хроничното гладување, како и немање услови за одржување личната и општа хигиена (немање сапун, преоблека и друго) а од друга страна мешање на војски скоро од цела Европа на така тесен простор во Македонија во текот на Првата светска војна, создале погодни услови за појава и ширење на заразни болести од кои изумреле стотици илјади луѓе.

Првите вести за појава на пегав тифус, што датираат од февруари 1918 година, што ги најдовме во архивите на Македонската војно инспекциона област, зборуваат за појавата на оваа болест во „Србија“ и „стара Бугарија“. По тој повод во еден распис на војната санитарна служба во Куманово се забранува секако движење на населението од Куманово во Србија и „стара Бугарија“⁴¹⁾. Заради појавата и ширењето на болеста пегав тифус, привремено било запрено праќањето на работници за работа на железничката пруга Кичево—Охрид⁴²⁾. Во самиот град Куманово веќе на 8 април 1918 година имало два смртни случаја од пегав тифус, но и покрај тоа, привремената забрана да се праќаат работници на железничката линија била повлечена⁴³⁾ и секако во тој случај оваа болест зела поголеми размери.

Покрај болеста пегав тифус се појавила и кај луѓето и кај овците болеста сипаница во општините: Матеечка, Липковска, Табановска, Старонагоричка и други⁴⁴⁾.

Страшни последици оставила епидемијата на таканаречениот шпански грип, од кој масовно умираше населението и војската⁴⁵⁾.

Според пишувањето на „Работнически вестник“ смртноста на цивилното население особено силно пораснала во 1918 година заради епидемиите од разни болести (особено така наречена „шпанка“) од која умираше десетки илјади луѓе исцрпени од глад. Во текот на 1918 година

⁴⁰⁾ „Српске новине“ број 94, страна 1, Крф, 1917. За жртвите што ги дала Битола; за пожарите, урнатините и последиците од отровните гасови што биле употребени пишува уште и во број 24 и 28 од 1917 година; Др. Теодосий Робев, Битола, стопански очерк София, год.?, сепарат од списанието „Македонски преглед“ година XIII, книга 1, страна 11—13. И овде се зборува за разурнувањата на Битола во I светска војна и неговото назадување во секој поглед, како последица од војната.

⁴¹⁾ Државен архив на НРМ, цитиран фонд, дело 10.

⁴²⁾ Ibidem, дело 7 лист 63. Окружно број 1682 од 25 март 1918 година на Кумановската околиска управа до општинските управи на Околијата.

⁴³⁾ Ibidem, дело 7, лист 64.

⁴⁴⁾ Ibidem, дело 10, листови 50 и 51.

⁴⁵⁾ Василие Грбик, op. cit., свеска IV—V, страна 904.

од глад и болест во Бугарија (овде се подразбира и териротијата на Македонија — А. А.) вкупно умреле 182.000 жители (воглавно деца) што за 70.000 го надминало бројот на убиените бугарски војници во текот на Првата светка војна⁴⁶⁾.

Епидемиите продолжиле и по привршувањето на војната, заради лошите услови за живот и постојано движење на војни единици од едниот на другиот крај на Македонија. По немање на касарни, српската војска била разместена по приватни куќи и со тоа епидемијата уште повеќе се проширила. И така, во 1919 година, покрај безработица, разбојништва и други неволи „населението го коселе епидемии“⁴⁷⁾.

Со прекратувањето на војната за македонскиот народ топрва настанале патила во бурните години непосредно по неа.

II

ПРИЛИКИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА ОД ПРОБИВОТ НА СОЛУНСКИОТ ФРОНТ ДО ИЗБОРИТЕ ЗА КОНСТИТУАНТАТА (СЕПТЕМВРИ 1918—28 НОЕМВРИ 1920 ГОДИНА)

Позиционата војна на Солунскиот фронт била водена од 20 декември 1916 година до 27 јуни 1918 година — кога започнало општо настапување на Источните војски од силите на Антантата кон Централните сили на овој фронт.

Во септември 1918 година кај Добро Поле и Сокол се пробиели позициите на Централните сили. Српската војска, што се бори во составот на силите на Антантата, стапува на делот од Македонија што го беше напуштила во есента 1915 година. Со потпишувањето на примирјето на 29 септември 1918 год. меѓу Бугарија и претставници на Источната армија е прифатено барањето на Бугарија, српската војска да не ги преминува границите на Бугарија, утврдени со Букурешкиот мир од 1913 година, туку окупацијата да ја извршат француски и англиски војски.

При повлекувањето на бугарската војска преку Македонија за Бугарија, голем дел од Македонците што биле во составот на бугарската војска, со се оружје си останале по своите домови, но еден дел, заедно со комплетните бугарски единици заминале за Бугарија, плашејќи се за својата судбина, било затоа што не се одзвале во времето на мобилизацијата на српската војска во 1914 и 1915 година, (а такви ги имало на број 27.789⁴⁸⁾), било заради тоа што три години учествувале во борбите на Солунскиот фронт против српската војска и војските на Антантата. Овој страв подоцна се покажува како оправдан бидејќи српските власти

⁴⁶⁾ „Работнически вестник“, од 3 септември 1919 година, цитиран кај М. А. Бирман, *op. cit.* страна 82.

⁴⁷⁾ Архив Војно-историског института — Београд, кутија 56, фасцикла 2. Извештај на Командата на брегалничката дивизиска област пов. Ѕ. Бр. 1793, од 17 февруари 1919 година, до командантот на III армиска област; Четрдесет година. Зборник сеќања активиста југословенског револуционарног радничког покрета 1917—1929 књига I, Београд, 1960, страна 141.

⁴⁸⁾ Архив Војно-историског института — Београд, пописник 4/3, кутија 73, фасцикла 2.

имале намера не само да ги интернираат семејствата на овие Македонци кои по еден или друг начин се огрешиле спрема српските интереси во Македонија, туку и да ги вратат пребегнатите Македонци војници во Бугарија „макар и под вид на некоја кривична одговорност што би им се создала.“⁴⁹⁾

Заради неизвесноста во која се наоѓал, македонскиот народ беше се исплашил и повлекол во себе, чекајќи што ќе се реши за неговата иднина на мировната конференција во Версај.

За тие две години на неизвесност од 1919—1920, македонскиот народ страда сестрано, а големосрпската буржоазија, преку формираните четнички одреди, преку жандармеријата и полицијата прави се за да го денационализира и асимилира македонскиот народ⁵⁰⁾. како што пишува еден командант на дивизија од тоа време.

1. ЕКОНОМСКАТА ПОЛОЖБА ПО ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Примитивното стопанисување пред балканските војни и економскиот хаос што најмногу дојдоа до израз во Македонија, беа уште повеќе комплицирани и влошени со војните што се водеа на македонска територија. „Првата светска војна остави во нашата земја длабоки траги особено во стопанството, кое кон крајот на војната беше наполно замрено поради политичкиот хаос во земјата, како и низа други фактори. Од 1918 година тоа сосема полека се обновуваше, што имаше тешки последици за работниците, кои беа подвргнати на најгруба експлоатација, бидејќи условите на работата беа многу тешки, а надниците нечуено ниски“⁵¹⁾.

Трговијата е парализирана не само со војните дејствија туку и со дележот на Македонија, што особено се одразило на оној дел што бил припоен кон Кралството на СХС. Тој дел бил позадина на извесните трговски центри, како што било пристаништето и големиот увозен и извозен центар на Македонија — Солун. Позадина на Битола, исто така голем привреден центар во европскиот дел на Турција, биле областите што по Лондонскиот и Букурешкиот мир, влегле во составот на Грција и Албанија. Разурнувањата на Битола, не само што економски го упропастиле овој град, туку и населението се иселило за да се спаси од уништување.

Струмичката област, се до 16 — ноември — (27 ноември — Нов стил — А. А) 1919 година, не била приклучена кон територијата на Вардарска Македонија и стопански сосема била упропастена. И останатите погранични области на Македонија економски пропаѓале, со повлекувањето на новите граници.

⁴⁹⁾ Ibidem, извештај на Командата на вардарската дивизиска област пов. Ѓ. бр. 4683 од 4 мај 1919 година.

⁵⁰⁾ Ibidem, Кутија 56, фасцикла 2, Командата на Битолската дивизиска област, Пов. Ѓ. бр. 2856, од 15 февруари 1919 година. Извештај за настроението на населението и неговото движење, упатен до командантот на III армска област.

⁵¹⁾ Јосип Броз Тито, Политички извештај ЦК КПЈ, V конгрес КПЈ, Београд, 1949, страна 18—19.

За економската стагнација на Македонија пишува Димитар Влахов, во својот труд „Македонија“ каде ги изнесува причините и последиците од дележот на Македонија. Така, според него, сточарите од областа на Велес, Скопје и Штип, пред дележето на Македонија, стрижиле 60.000 овци и извезувале месо за Егејска Македонија. Со поставување на царински граници спрема Грција, се тура крај на тој извоз. Ист е случајот и со извозот на црвениот пипер што се извезувал од Гевгелиско и Битолско. Овчарството многу пострадало со одземањето на пасиштата кои потпаднале под Грција. Сточарските производи и оризот, кои порано се извезувале преку Солун за Цариград и Албанија, не можеле да ги апсорбираат блиските пазари и затоа производството се намалило.

Производството на тутунот (во Вардарска Македонија—А. А) силно опаднало, заради скоро три пати пониските откупни цени по Првата светска војна во однос на оние пред војната. Заради високите транспортни трошоци, се покачени и цените на житото.

Домашната индустрија на волнени ракотврби, која особено била силно развиена во Прилеп (каде преку 1000 жени биле запослени во производство на килими, фанели, чорапи, јамболии и др.) замрела заради прекинување на извозот во Албанија.

Печалбарството, од кое порано влегуваа во Македонија знатни суми, е прекратено со забраната на Македонците да ја напуштаат Македонија⁵²⁾.

А пак „Животот по војната створи нечуена скапија, што во Малешевско беше несносна, а по причина што народот од оваа област е оддалечен од сегашните трговски центри, а предвојните (центри—А. А) се доделени на Грција⁵³⁾“.

Земјоделството, како основна привредна гранка во Македонија, е растроено заради опустошувањата од војните, заради мобилизацијата на способната работна рака, а особено заради нерешеното аграрно прашање. Огромни површини земја се необработени. Македонецот, свикнат да биде сопственик само на она што ќе го купи со скапи, тешко спечалени пари, не ја презема замјата на чифликсајбиите, предвидувајќи дека таа нема да му се додели нему, туку на „заслужните во војната“, како и што се обистинува подоцна со аграрната реформа и колонизацијата.

„Јужните краишта, по завршените едно по друго војни, претставуваат вистинска пустелија. Обработливата земја или е запуштена или во рацете на оние елементи кои во поранешните држави биле привилегирани⁵⁴⁾ (чифликсајбиите—А. А).

За некаква современа индустрија што би играла видна улога во стопанството не може ни збор да станува; во Македонија имало само 28 индустриски претпријатија⁵⁵⁾.

⁵²⁾ Димитар Влахов, Македонија, Скопје, 1950, стр. 287—289.

⁵³⁾ Јеремија Павловиќ, Малешево и Малешевци, Београд, 1929, страна 336.

⁵⁴⁾ Секула Зечевиќ, Сиромаштво Југославије, Београд, 1936, страна 32.

⁵⁵⁾ Јулијана Врчицац, Краљевина СХС, од уједињења до Видовданског процеса, Београд, 1956, страна 43. Во Словенија во 1918 година имало 509 индустриски претпријатија; во Хрватска 626; во Србија 718, а во Босна и Херцеговина 170.

По немање на продукти од прва неопходност се појавила глад во повеќе области на Кралството СХС, па и во Македонија. Најмногу барани продукти биле: житото, месото, шеќерот, солта и други. Заради вака нараснатата побарувачка, цените на продуктите скокнале до невидени размери. „Недостигот на продукти од прва неопходност, го искористуваат шпекуланти, кои од ден на ден ги покачуваа цените. Особено, кога со решението на Министерскиот совет во јануари 1919 година, е позволена слободна трговија. Во колку и ќе се појавела монополисана стока (сол, газија кибрит, тутун) таа се продавала скришно, по многу високи цени⁵⁶⁾. Во март месец цените изгледаат вака: леб — 2.50 динари, месо говедско — 6 динари, маст — 10 динари, млеко — 2 динари, шеќер—12 динари, кондури — 150 динари, облека — 1000 динари. Во споредба со овие цени, цените во 1914 година биле: леб — 0.30 динари, говедско месо— 1 динар, маст — 2 динари, млеко — 0,40 динари, шеќер — 1 динар, кондури — 25 динари, машка облека — 100 динари⁵⁷⁾. При вакви високи цени на продуктите за живеење, надниците на неквалификуваните работници, по 1918 година, биле сосема ниски и недоволни да ги задоволат најосновните потреби на работниците и нивните семејства. „Во некои индустриски гранки . . надниците на неквалификуваните работници беа 10—12 круни и 14 круни, т. е. два и пол до три и пол динари, а надниците на квалификуваните работници од 20—25 круни или 5—6 динари дневно, додека килограм леб во исто време чинеше динар и пол, а цените на животните намирници беа бескрајно високи заради разореното земјоделие и шпекулации што во тоа време беа во полн расцут⁵⁸⁾).

А) ШПЕКУЛАЦИИ, КРИУМЧАРЕЊЕ И ЦРНА БЕРЗА

Како сопатник на ваквата критична положба во прехраната, шпекулациите и криумчарењето, особено со Бугарија и Грција, достигнале големи размери. Оваа, неконтролирана од државата и непозволена трговија му нанесувала големи штети на трговскиот биланс на Кралството СХС, особено спрема Грција. Оваа аномалија идела оттаму, што цената на добитокот што го извезувала државата во Грција, паднала заради конкуренцијата на внесениот по нелегален пат добиток, на кој не се плаќала царина. Добитокот се купувал во главно на територијата на Штипскиот и Кумановскиот округ, што бил по нелегален пат внесуван од Бугарија. Прилеп станал голем центар на шверц со добиток, и преку Мариово и Битола бил префрлан преку границата за Грција—Солун. Со оваа работа најмногу се занимавале војните лиферанти од Велес, Прилеп и Битола. Тие, под изговор дека купуваат добиток за потребите на војската, биле снабдени за тоа со дозволи, но само еден мал дел од добитокот го предавале на државата, а поголемиот дел го претерувале за Грција. Грчките трговци имале депонирани пари кај трговците

⁵⁶⁾ Ibidem, страна 9—10.

⁵⁷⁾ Ibidem, страна 47.

⁵⁸⁾ Јосип Броз Тито, *op. cit.* страна 19.

од Битола и кога во Грција ќе купеле добиток од шверцерите, ќе им дале потврда на сумата што треба да се исплати на продавачите, а овие со тие потврди, подигале пари од означените лица во Битола⁵⁹⁾.

Недопуштената трговија со добиток зела такви размери што Министерството на прехраната и обнова на земјата на Кралството СХС, бара интервенција на Министерството војно, да се запре оваа појава. Во писмото упатено до Министерството војно меѓу другото се вели дека „секој ден од нашата земја во Солун се префрлуваат по 600—800 глави шверцуван добиток и тоа: волови, крави, коњи, овци и кози“⁶⁰⁾.

Секако дека сточниот фонд во Бугарија бил позапазен, бидејќи на нејзината територија не се воделе војни и затоа воглавно шверцуваниот добиток бил префрлан од Бугарија, па преку Македонија за Грција, „а за Бугарија пак, се шверцувале книшки за цигари и жито“⁶¹⁾. За поткупливоста на пограничните органи Командата на III армиска област го известува Министерството на војската дека: „Според извештајот на командата на Битолската дивизиска област, сите жандари, полицајци и граничари земаат рушвет за шверцуваниот добиток за Грција, некој граничар Дукиќ, што се наведува како пример во извештајот, за својата слава потрошил 15.000 динари“⁶²⁾.

Каква корупција владеела воопшто кај државните органи најдобро може да се види од извештајот на Командата на граничните трупи од граничниот сектор спрема Грција. „Продавањето на добитокот и криумчарењето се врши на очиглед на општинските, полициските, привредните, царинските и другите државни власти. Причините за криумчарењето е страотната корупција (токму така стои во извештајот — А. А.) на населението, кое дошло до заклучок дека најрентабилна е трговијата и криумчарењето. Преку трговија и криумчарење се здружиле особено општинските власти, кои често биле и главни организатори во криумчарењето. „И понатаму продолжува.“ Во денешните неиздржливи прилики за живот, парата е во состојба да направи се. Богатите трговци, чија стока се криумчари, ги спасуваат и ги извлекуваат од одговорноста пак нивните пари и тоа за срамота на државата и нејзиниот углед — сета срамна трговија и криумчарење заташкуваат и трагите ги уништуваат“⁶³⁾. Вака збогатените трговци можеле да купуваат за евтини пари земја што ја продавале Турците кои се селеле за Турција и да стројат убави куќи по градовите, додека населението требало да ги поднесува сите државни давачки и да ги исполнува обврските за војската.

⁵⁹⁾ Архив Војно-историског института... кутија 64, фасцикла 19. Министерство на трговијата и индустрија на Кралството СХС Т. н. бр. 1256, од 12 мај, Инспекторат — Скопје, до Командата на III армиска област.

⁶⁰⁾ Ibidem, кутија 61, фасцикла 2, Министерство на исхраната на Кралството СХС пов. бр. 140 од 2 декември 1920 година, до Министерството војно.

⁶¹⁾ Ibidem, кутија 56, фасцикла 2, Извештај на Јован Бабунски од 12 мај 1919 до Командата на III армиска област.

⁶²⁾ Ibidem, кутија 64 фасцикла 19, Командата на III армиска област пов. Ѓ. бр. 8024 од 11 декември 1920 година, до Министерството војно.

⁶³⁾ Ibidem, кутија 64, фасцикла 19, Команда на граничните трупи пов. бр. 96 од 15 мај 1920 година — Скопје, до Командата на III армиска област.

Зборувајќи за збогатувањето и неограничената власт на чиновниците во Македонија, еден народен пратеник на Демократската странка, во својот говор пред Народното собрание рекол: „Таму (во Македонија—А. А.) е подобро да се биде жандар отколку министер на внатрешните работи во Белград; таму е подобро да се биде шумар отколку министер на шумите; таму е подобро да се биде падар отколку министер на земјоделството и водите. Се е таму моќно и богато. Богато е затоа што е моќно и несовесно“⁶⁴). За теклото и составот на чиновниците што биле на служба во Македонија „Социјалистичката зора пишува“: „Прва категорија, тоа се разни чиновници претседатели, општински писари, кметови жандарми и пандури — претставници на власта и на државата. Во таа категорија се наперкало она што во старите граници (на Србија А.А.) не можело да најде леб, со мал исклучок луѓе без квалификации и морални скрупули. Ги има и од робија, а ги има и што треба да бидат на робија. Покрај редовните приходи тие си создале разни други приходи како што се учени, мито, доброволни прилози и тн.“⁶⁵).

Збогатувањето на шпекулантите и трговците било санкционирано и толерирано и од самата држава. Во март 1919 година Министерскиот совет донел одлука за слободна трговија во внатрешниот промет (освен за монополисани стоки) и премавнување на сите дотогашни центри, ограничувања, контингентирања, т. е. за слободно располагање со трговската стока. „Разгласувањето на слободна внатрешна трговија, разбирливо предизвикало воошувување кај трговците и другите капиталисти“⁶⁶). Поинаку не можело ни да биде во еден буржоаски систем, во една мала и истоштена од војната земја, каде експлоатацијата на природните богатства била давана на едриот капитал од странско потекло, додека „домашната“ буржоазија, за да награба богатства се нафрлила да го експлоатира народот.

Оваа мерка била катастрофална за работничката класа заради зголемувањето на цените на производите, како што видовме понапред.

Подобро не стоеле ни чиновниците од оние гранки во кои немало можност за грабеж и корупција. Зголемените цени на продуктите им оневозможиле на чиновниците со пониски плати да се снабдуваат со истите. Учителите и учителките од Ресенско барале зголемување на месечните принадлежности како и додаток на скапија во висина од 16 динари дневно, без разлика на сите „заради големата и неносна скапија“⁶⁷).

Општа поплака на службениците од целата територија на државата на поскапениот живот, карактеристична била за првите години по свршувањето на војната. Ова се претворило во огорчување и протест од страна на недоволните службеници. „Огорчувањето заради нечуениот грабеж на сиромаштијата од страна на трговците, на сите без разлика, ги опфати веќе и погорните слоеви на средниот сталеж, така што вишите чиновници,

⁶⁴) Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС свеска I, Београд, 1923, страна 332.

⁶⁵) „Социјалистичка зора“ број 49 од 18 јуни 1920 година.

⁶⁶) Јулијана Врчицац, *op. cit.* страна 9—10.

⁶⁷) Стенографске белешке Привременог претставништва Краљевине СХС, Загреб, 1921, страна 443.

професорите, лекарите и сл. со цела уста јавно го изразуваат своето незадоволство од денешната положба и дека. . . навистина не треба многу, па ова насобрано незадоволство и ова големо огорчување да ги прејде границите на позволеното⁶⁸⁾. И за селаните индустриската стока била недостапна заради високите цени, додека за селските производи едно време биле нормирани цените⁶⁹⁾.

Како резултат на растроеното стопанство во текот на војната се јавила безработица во Македонија. „На кејот (во Скопје—А. А.) седат и сега безработни и пречат на минувањето⁷⁰⁾ се чита во извештајот на Командата на местото за град Скопје. Во исто време за големата безработица во Скопје пишува и „Социјалистичка зора“, според чиј напис имало околу 1.500 безработни. Безработицата од пошироки размери, постојано била на дневен ред. Околу 500 монополски работници сеуште не стапиле на работа од привршувањето на војната поради тоа што магазините и работилниците се разурнати, а нови не се подигаат. И од оние што есента биле примени на работа, сега ги има околу 150 без работа. Голем број шивачи е исто така без работа; кога на ова ќе му се додаде поголемиот број од занаетчиските и земјоделските работници, тогаш со сигурност може да се каже дека во Скопје има околу 1.500 безработни работници. На овие луѓе никој не им дава никаква помош, оставени се сами на себе, во нивните домови е толкава беда што е страшно дури да се погледа.

А бидејќи безработицата ја зафати целата земја, секојдневно доаѓаат групи безработни работници од целата земја барајќи работа. Буткани од безработицата и гладот тие патуваат без секакви средства и по патот страшно страдаат. Никој за нив не води сметка да им пружи најнужна помош во патувањето. Често пати немаат ни сув леб да се нахранат, а ноќуваат на улица или на земја по булевардите, Колку од нив по овој начин пропаѓаат лесно може да се погоди. Организациите се слаби да им ја дадат потребната помош, а државата не сака да создаде, азил за преноќување и берза на трудот, за да им ја ублажи на овие луѓе бедата⁷¹⁾.

Б) СМЕНУВАЊЕТО НА ПАРИТЕ

Ова прашање во Македонија беше најтежот стопански проблем, почнувајќи од балканските војни па се до 1919 година. Војните носеа економско упропастување на Македонија, а честите промени на државите со различна валута обусловуваа врвна точка на експлоатацијата на населе-

⁶⁸⁾ Државни архив НР Б и Х, Земаљска влада, број 243, 1919, цитирано кај Драгослав Јанковиќ, Друштвени и политички односи у Краљевству СХС уочи стварања Социјалистичке радничке партија Југославија (к) — Историја XX века, зборник радова I, Београд, 1959, страна 29, издање Института за друштвене науке.

⁶⁹⁾ Стенографске белешке Привременог народног претставништва Краљевине СХС, Загреб, 1921, страна 443.

⁷⁰⁾ Архив Војно историског института, кутија, 61 фасцикла 2, Команда места пов. бр. 765, од 20 септембра 1920 године — Скопје.

⁷¹⁾ „Социјалистичка зора“ број 14, од 17-III-1920 година.

нието, на еден така очигледен начин. Во време од 6 години (1914—1919) неколку пати се менувале официјалните платежни средства во Македонија, не сметајќи ги и оние валути што биле внесувани и од други држави преку војските, било од едната или од другата страна на државите, кои војувале меѓу себе на македонска територија. За какви не парични единици, по пат на реквизиција или проста купувачка, ги давало населението своите производи што морало да ги дели од своите најнужни потреби во текот на војните и примирјата во овие 6 години.

Турските лири биле прибирани за динари; динарите за левови и пак левовите за динари, и тоа секојпат по таков курс што ја намалувал за 50 проценти номиналната вредност на претходните валутни ефективи.

Уште веднаш, со идејето на бугарските власти во Македонија, во 1915 година, прва работа што ја извршиле, тоа било определувањето на курсот на динарите во левови. Кумановската окружна финансиска управа со писмо бр. 464, од 11 декември 1915 година, пратила распис до кметовите на општините, дека српските динари ќе се примаат за данок и други државни давачки, по курс од 50 проценти од нивната номинална вредност. При исплатувањето плати на чиновниците во српски динари, се пресметнувал еден динар за 65 стотинки⁷²⁾. Од ова очигледно произлегува дека биле засегнати интересите на народот, т. е. кога ѝ давал динари на државата, тие се пресметнувале по помала вредност во однос на левовите, а кога прима од државата, вредноста на динарот била поголема за 15 стотинки. Замената на динари со левови станала во текот на 1916 година, но пак на штета на народот од Македонија. Во телеграмата бр. 75 од 25 февруари 1916 година, од Окружната финансиска управа во Куманово, пратена до кметот на Кумановската градска општина се наредува: „Врз основа на телеграмата на господинот министер на финансиите од 20-II-1916 година под бр. 520 се молите, господине кмете, да му разгласите одново на населението од Вашиот град дека курсот на српските сребрени динари е 65 стотинки за еден динар, а на никлените и книжните (динари А. А.) 50 проценти од номиналната вредност⁷³⁾“. Во трет акт, пак од горната установа, краен рок за замена на парите бил определен до 31-XII-1916 година. Во актот се вели: „Од 1 ноември 1916 година се запира прометот на српските сребрени динари. До 31 декември 1916 година секој треба да ги предаде во банките (и да прими А.А.) за еден динар 50 стотинки. Кај кого ќе се најдат несменети пари, ќе бидат конфискувани⁷⁴⁾“.

Покрај левови и динари, на територијата на Македонија, циркулирале турски лири, австриски круни, француски франци и др.

Користејќи се со хаотичната положба во финансиите во повоениот период, едрите шпекуланти сееле паника по однос на курсот при замената на парите помеѓу народот и ги откупувале разните валути под нивните вистински и номинални вредности и по тој начин се збогатувале за многу кратко време.

⁷²⁾ Државна архива на НРМ, Македонска војно-инспекционна област, Кумановска околица, дело 11 лист 5.

⁷³⁾ Ibidem, дело 11, лист 8.

⁷⁴⁾ Ibidem, дело 11, лист 54.

Растројството во стопанството било предизвикано и од приливот на страна валута, а особено на австриски круни, што биле уфрлувани преку границата во повоениот период и допреле и на територијата на Македонија. Книжните круни биле печатени во Австрија и Унгарија во големи количества без да имаат реално покритие и со тоа се внесувал хаос во, и без тоа несредната, финансиска положба. Преку шверцовите што ги споменавме погоре, од Бугарија биле внесувани левови и државата наредила левовите да се маркираат (жигосаат). Во периодот за кој зборуваме, народот од Македонија сеуште не бил сигурен како ќе се развиваат политичките настани во иднина; од друга страна се пуштале гласови дека Македонија можеби пак ќе потпадне под Бугарија и затоа луѓето носеле сосема мали суми левови на маркирање.⁷⁵⁾ И кога во март 1919 година била извршена замената на левовите со динари⁷⁶⁾ немаркираните левови не биле примани за размена така што и денеска може да се најдат кај извесни луѓе не само левови туку и друга странска валута од она време⁷⁷⁾. Штетата и од ова била доста голема за куповната моќ на населението. При оваа последна замена за 100 лева, државата давала 50 динари. Загубите за народот биле поразни. Пратеникот Милутин Станоевиќ, во својот говор во Привременото народно претставништво оваа положба одлично ја илустрира со оваа констатација: „Ние заваривме во Србија околу 32 милиона лева (не знаеме дали ова не се однесува и на Македонија, но споредбата мора да биде иста во однос на загубите при размената А.А.) Лев, тоа е пара во злато. А тие (Бугарите, А. А.) наши 100 динари примале од народот за 50 лева, а денеска за 50 лева не може да се добие повеќе од 20 српски динари. Спрема тоа, оној што имал 100 динари српски во 1915 година, денеска има и располага спрема тоа со 20 динари“⁷⁸⁾. Друг коментар за ова не е повеќе нужен, бидејќи за 5 години, куповната моќ на народот се намалила за 75 проценти.

В) НЕПРАВЕДНА РАСПОДЕЛБА НА ВОЕНИТЕ РЕПАРАЦИИ ВО ОДНОС НА МАКЕДОНИЈА

Иако од македонското население се одземале по пат на реквизиции или по пат на мобилизирање, и просто отимање прехранбени продукти, добиток, коли, и друго, иако бил разурнат голем број села и градови, од сите војски што војувале на теренот на Македонија, почнувајќи од балканските војни и Светската војна, кога се делеле репарациите на населението од постраданите области, за Македонија скоро ништо не било дадено.

⁷⁵⁾ Архив Војно истор. института. . . , кутија 56, фасцикла 2, Брегалничка дивизијска област пов. Ѓ. бр. 1693, од 8 февруари 1919 година, до Командата на III армиска област.

⁷⁶⁾ Јулијана Врчинац, *op. cit.* страна 59.

⁷⁷⁾ На авторот му се познати случаи кога во стара Југославија деца од Злетово се играле со цели снопочиња книжни левови.

⁷⁸⁾ Стенографске белешке Привременог народног претставништва, свеска I, Загреб, 1919, страна 120.

Само од територијата на Брегалничката дивизиска област, бугарската војска беше одзела 2000. коли. сосе запрехен добиток.⁷⁹⁾

Кога по војната од пристигнатите репарации се делеа добиток на пострадали области, за Македонија не било ништо дадено. По тој повод во Привременото претставништво имало чести прашања од страна на некои пратеници, упатувани на министерот одговорен за распределба на репарациите. За тоа прашање, пратеникот Тома Поповиќ, во Привременото претставништво го критикувал министерот за распределба на воените репарации дека на Стара Србија и Македонија ништо не им се доделило, иако истите биле ограбени од Бугарите. Во одговорот, министерот потпретседател, др- Антон Коросец набројува, колку лопати и брашно било раздадено; колку канцеларии биле отворени во Македонија, но пратеникот Поповиќ, незадоволен од одговорот, вели: „Јас не сум задоволен од одговорот на господин министерот. Јас го прашувам за добиток, а тој ми одговара за брашно. Не сум доволен ни од отворање на канцеларии во Нова Србија, бидејќи ние бараме добиток а не канцеларии“. Понатаму, во истиот говор се констатира дека две пратки од 9.502 глави добиток поделени биле на околните: Подрињски, Ваљевски, Смедеревски, Белградски, Пожаревачки и Краински, (Неготин, А. А.) но за Македонија не било доделено ниту едно грло. На тоа истиот пратеник ставил приговор и заклучил со зборовите: „Јас можам да кажам дека господата министри не се способни да одговорат на ова прашање и се гледа дека во ова прашање владее еден хаос.“⁸⁰⁾ За одбележување е дека само за 6 месеци по склучувањето на Нејскиот договор, Бугарија им испорачала на Романија, Грција и Кралството на СХС, 70.825 глави добиток,⁸¹⁾ од кои на Македонија ништо не и било дадено.

Министрите се изговарале, еднаш дека добитокот бил многу угоден и не можел да патува далеку, а вторпат, дека бил сосема слаб и пак не можел да издржи да патува во подалечни области.

Од доделената помош за „војната сиромаштија“, за Македонија или ништо не се давало или се давало сосема малку. Така, за Битолскиот округ биле доделени 25.000 динари за храна, а за обнова на згради, 74.000 (иако беше најмногу разурната А. А.); за Скопскиот округ 10.000 динари за храна, а за обнова ништо; За Тетовскиот округ за храна, 10.000 динари, а за обнова — ништо; за Тиквешкиот округ за храна 12.000, за обнова на згради 221.936 динари; За Брегалничкиот округ за храна — ништо, а за обнова 6.160 динари и за Охридскиот округ за храна ништо (иако е тој сосема пасивен), за обнова 17.600 динари. Во споредба со помошта што е дадена на околните во Србија, за Македонија овие суми биле минимални. Така за Врањскиот округ биле отпуштени за храна 50.000 дин., за обнова 308.000 динари; За Нишкиот

⁷⁹⁾ Архив Војно-историског., кутија 56, фасцикла 2, Брегалничка дивизиска област пов. Ѓ. бр. од 15 февруари 1919 година, до Командата на III армиска област

⁸⁰⁾ Стенографске белешке, свеска II, Загреб, 1920, страна 949—950 и 996.

⁸¹⁾ М. А. Бирман, *op. cit.*, страна 344.

округ за храна 25.000 дин., за обнова 149.000; зг. Гопличкиот округ за храна 50.000 за обнова 306.504 динари (навистина овие окрузи беа опустошени во топличките настани во 1917 година А. А.)⁸²⁾

Никој не се грижел и за семејствата чии членови беа загинале борејќи се во составот на српската војска. Тоа го одбележува и командантот на Брегалничката дивизијска област во точка 4 од извештајот упатен до Командата на III армиска област.⁸³⁾

Одборите што биле образувани за доделување помош работеле неисправно и неправилно: „Се случуваше тие одбори да доделуваат продукти за живеење, добиени од дирекциите за воен плен, или од странски мисии, на луѓе што немале потреба од истите“⁸⁴⁾. „Растурање без никаква контрола на војниот плен и разни продукти: облека и обувки добиени од Америка, неправилна распределба на разни предмети добиени од Германија како репарации, бидејќи репарации добиваа исклучиво оние кои однапред се обврзувале дека ќе ја поделат добивката со министрот, односно пратеникот и агентот на чаршијата, кој му издествувал репарација, како и корупции при досудување војната штета; необезбедување на семејствата и инвалидите што пострадале во војната, сето тоа предизвикуваше незадоволство кај широките маси на Србија, Македонија и Црна Гора“⁸⁵⁾ вели во своите записки др. Иван Рибар.

Воопшто, животниот стандард на луѓето во Македонија во споредба со животниот стандард и начинот на живеењето на луѓето од Србија и Војводина бил многу понизок за сето време на постоењето на стара Југославија. Пратеникот Василије Трбиќ, можеби пак од свои побуди, но сепак во Скупштината го констатира тоа на овој начин: „Кога би дошол објективен човек во Јужна Србија (читај Македонија А. А.) и би го видел животот на селанецот, тој би дошол до овој заклучок: Кога селанецот од Јужна Србија би живеел така, како селанецот од Шумадија, тој би банкротирал во рок од три месеци, а кога би живеел како селанецот од Војводина, тој би банкротирал во рок од 15 дена. Од така сиромашен народ се земаат пари и се купуваат луксузни автомобили и тоа по три-четири за да се изрази и на тој начин, фигуративно, благостостојбата во Јужна Србија и нејзината многу јака економска положба“⁸⁶⁾.

2. ГРАБЕЖИ И РАЗБОЈНИШТВА

Грабежите и разбојништвата биле социјално зло во Македонија уште од времето на турското ропство. Бројни разбојнички банди, во главно составени од албански елементи го ученувале, го грабеле и го убивале македонското население. Вакви појави се секојпат придружници

⁸²⁾ Јулијана Врчинац, *op. cit.* страна 22—23.

⁸³⁾ Архив — Војно-историског института, кутија 56, ф. 2. Извештај пов. Ѓ. бр. 1693, од 26 јануари 1919 година — Штип.

⁸⁴⁾ Јулијана Врчинац, *op. cit.* страна 22.

⁸⁵⁾ Др. Иван Рибар, Политички записи — 1, Београд, 1948, страна 131.

⁸⁶⁾ Стенографске белешке, година IV, књига II, Београд?, страна 89.

на слаба внатрешна безбедност, кога властите или не сакаат или не можат да го обезбедат имотот и животот на населението.

Во последната година од Првата светска војна од бугарската војска имало се почести дезертирања. Најмногу дезертирале Турци и Арнаути и облечени во војнички униформи, полесно вршеле грабеж на добиток.⁸⁷⁾ Грабежите и разбојништвата се засилиле кон крајот на 1918 година и траеле се до 1921 година, т. е. до разграничувањето меѓу новосоздадената држава на СХС и Албанија од каде најмногу доаѓале качачки банди и пак се враќале со заграбениот плен. На честите грабежи им идеала на рака политичката ситуација во Албанија, која била повеќе од хаотична во споменатите години. По прогонувањето на австриските и бугарските војски од Албанија, истата била окупирана од француски, англиски, италијански и српски војски помогнати од Есадови приврзаници. На тој граничен сектор (спрема Албанија, А. А.) бил образуван и специјален фронт кој се делел на три сектори.⁸⁸⁾ Пропагандите, разни струи и влијанија, допирале и на територијата на државата СХС и ги опфаќале албанските малцинства, кои, ако биле вклучени во движење спротивно на интересите на српската буржоазија, а често предизвикувани од српската војска што го држела граничниот сектор, го изливале својот гнев над македонското население, вршејќи грабежи и убиства. Српската војска, како единствена организирана сила во новосоздадената држава во тој период, не била способна насекаде да заведе ред и безбедност, иако буржоазијата, уплашена првенствено од револуционерниот бран, како резултат на незадоволството на народите на Југославија, надала очајни повиси за испраќање на српски единици да го задави тоа движење. Така, и во Македонија јавната безбедност од 1918 (кон крајот) па до 1921 година, била толку загрозувана, што им се овозможувало непречено на разбојничките и пљачкашките банди, составени од Албанци од Албанија и оние што живеела на територијата на државата на СХС, како и на мали разбојнички групи што неконтролирано навлегуваа од Бугарија, да вршат учени, грабежи и убиства. Отпрвин, во почетокот на 1919 година, качачите го ограбувале подеднакво и македонското и муслиманското население, но подоцна се ограничиле на тероризирање и грабеж само на македонското и влашкото население.⁸⁹⁾ Најголеми и најмасовни грабежи и насилја се вршеле во западниот дел на Македонија, и тоа: во Охридско, Дебарско, Кичевско, Гостиварско и Скопско. На 15 јуни 1919 година, една качачка банда грабнала од селото Никифорово 280 глави говеда. Од учестените напаѓања и грабежи, населението од селото Горно Еловци, било принудено да се пресели близу до Гостивар.⁹⁰⁾ Есадовите приврзаници — Албанци, униформисани и приклучени кон српската војска, снабдени и плаќани од неа за да се борат против италијанските

⁸⁷⁾ Државен архив на НРМ, Македонска војно инсп. област, Кумановска околица, дело 12.

⁸⁸⁾ Архив Војно-историског института, кутија 56, фасцикла 2.

⁸⁹⁾ Ibidem.

⁹⁰⁾ Стенографске белешке, свеска III, 1920, Београд?, страна 7—8.

асpirации во Албанија, биле распуштени и недисциплинирани, и зарди слабата плата и снабдување, често ги пљачкосувале селата Долни Дебар и Голо Брдо, така што тамошното население се разбегало. На 2 ноември 1919 година била нападната куќата на вдовицата Велика Неделкова, која ја онесвестила со удари со кундачи, зашто се спротивставила на неморалните намери на Албанците спрема нејзината ќерка.⁹¹⁾ На 11. VI. 1919 година, качаците нападнале на селото Горно Еловци и отерале 124 овци, 24 глави говеда и 5 коња. Пак во месец јуни, за 24 часа, група од 80 качаци Арнаути грабнале од селото Шипковица 100 глави говеда и 400 овци. Населението македонско од Тетовско ја моли власта да го заштити и изјавува дека ќе се исели.⁹²⁾

Заради несигурноста на патиштата од постојаните напади на качачките групи, трговијата во спомнатите области скоро сосема замрела. Качаците ги пресретнувале трговците, им ја грабеле стоката, парите и коњите, а честопати ги убивале и самите трговци. Качаци го пресретнале меѓу Охрид и Дебар, трговецот Цене од Дебар, кој носел 100.000 златни динари своина на дебарските трговци, со кои пари требало да им купи стока, го отепале и му ги зеле парите. Пак на 11 јуни 1919 година, меѓу Гостивар и Маврови анови, биле нападнати трговци од Дебар, кои носеле стока од Скопје, им одзеле десет коња и едно магаре сосе товарите купена стока, како и 2.000 динари во готово.⁹³⁾ Не можејќи да ги поднесува секојдневните зулуми од качаците, населението и овчарите од Тетовскиот округ започнале да се преселуваат на територијата меѓу Скопската, Велешката и Кичевската околија, но и тука качаците вршеле убиства и грабежи.⁹⁴⁾

Најмногу, грабежи и разбојништва, најмногу убиства и уцени извршил, со својата качачка група, прочуениот разбојник Каљуш од селото Зајас — Кичевско. Прв голем грабеж, Каљуш извршил од Властите сточари на бачилото Шипочани. Од таму зел 3.000 турски лири, нанизите на жените и отепал петмина луѓе. Пред самата есен во 1920 година, го нападнал влашкото бачило Мукос, оддалечено смао 15 километри од Прилеп, зел 2.000 наполеони во злато и отепал неколку Власи. Најголем обир Каљуш извршил над населението од Галичник. На 22 октомври 1920 година, со група од 150 качаци, Каљуш го опколил Галичник и ограбил 30 куќи. Од селото одвел четворица најбогати луѓе, четири деца и го уценил селото со 5.000 турски лири; ја запалил општинската зграда и неколку други куќи, а во судирањето со жандарите загинал командирот на жандармериската станица.⁹⁵⁾ Грозна била полож-

⁹¹⁾ Архив Војно-историски институт, кутија 60, фасцикла 3. Министерството на војската и морнарицата пов. Ѓ. о. бр. 41603, од 13 ноември 1919 година, Белград, до командантот на III армска област.

⁹²⁾ Ibidem, кутија 57, фасцикла 10.

⁹³⁾ Ibidem.

⁹⁴⁾ Ibidem, кутија 58, фасцикла 1. Околински началник на Скопска околија, бр. 12843 од 27 јули 1920 година до началникот на Скопски округ.

⁹⁵⁾ Василије Трбиш, од сит. страна 911; Архив Војно-историски институт, кутија 61, фасцикла 2 и кутија 62 фасцикла 1, телеграма број 1130 од командантот на подримските трупи, до командантот на III армска област; Извештај од Левиот отсек на албанскиот фронт пов. бр. 463, од 21 ноември 1920 година.

бата во краиштата каде населените места биле подалеку од поголемите градови и поглавните патишта. Галичката околија најмногу била ограбувана и тероризирана. Радован Огњановиќ, професор во Скопската учителска школа инаку родум од Галичник, на 16 октомври 1920 година интервенирал во едно писмо до командантот на III армиска област да го заштити населението. Во писмото се изброени грабежите што станале од 26 септември до 12 октомври, т. е. за неполни 20 дена. Така, во писмото се вели: „На Димо Филиповиќ и неговите другари од Галичник им отерале (качаците А. А.) 500 овци; веднаш потоа на Наке Трпковиќ и другарите, на три километра од селото Галичник, дење, им е отерано 500 овци; утредента на истиот и од истото пасиште, отерани му биле и преостанатите 700 овци. По ден два, на патот Галичник—Маврово, отерани четири галички коња. Потоа, ограбени 10-мина, галичани. Горе Марковиќ и неговата мајка, во еден ист ден поодделно ограбени „до гола душа“. На патот Гостивар—Маврово отерани од државната комора 200 глави едар добиток. Шестмина луѓе од Маврово кои терале товари жито за Галичник, заклани и ограбени, а коњите им отерани. Во селото Беличица дење влегле 60 вооружени Арнаути и одзеле храна од населението колку што можеле да носат. Од селото Росоки, со котек им ги изнудиле од побогатите селани сите пари — 50.000 динари. На патот Тресонче—Кичево бил отепан Данило Брадиновиќ и неговиот 18-годишен син, а по убиството труповите им биле исечени на парчиња и коњите одземени. Покрај тоа, се вели во писмото, мнозина од водачите на разбојничките банди праќаат писмени пораки до селата барајќи големи суми пари и заканувајќи се дека ќе ограбат се до гола душа и ќе отепаат се што ќе најдат, ако не им бидат донесени бараните пари...⁹⁶⁾

Освен во западниот дел, грабежи се вршеле и во источниот дел од Вардарска Македонија. Помали групи, составени од Македонци емигранти, се префрлале од Бугарија, користејќи го хаосот и слабата безбедност и вршеле грабежи, а потоа пак се враќале назад во Бугарија каде власта исто така била слаба да ги зема на одговорност.

Кон крајот на 1918 година била ограбена црквата во селото, Страцин — Кратовско. Во март 1919 година, на селанецот Арсо Коларски од селото Стражанци — Св. Никојско, група разбојници му одзеле 50 турски златни лири и 20.000 книжни лева. На 8 април 1919 година, жестоко бил мачен и ограбен видниот селанец Тодор од селото Лиша — Тиквешко, а ќерка му и снаа му биле изнасилени. Групата разбојници што го извршила ова недело, била облечена во униформи на бугарската војска, но подоцна се докажало дека разбојниците биле Ване Арсов и Андон Митев од селото Сулдурици Радовишко кои со својата тајфа ја преминале границата од Бугарија, го извршиле грабежот и пак се вратиле назад. Во пролетта 1919 година биле ограбени Турци од селото Липец — Кочанско; пак во истата пролет, по садистичко измачување и бодене со ножови, биле ограбени Ефрем и неговиот син од селото Дренак — Кратовско. Од нив разбојниците зеле 50 турски лири и 25.000

⁹⁶⁾ Архив Војно-историског института, кутија 63, фасцикла 15,

книжни лева. Во ноември 1919 година ограбени биле Власите браќата Никола и Штерјо од с. Чашица — Кратовско. На Турчинот Ракип Алил, од селото Турско Рудари — Кратовско разбојниците му зеле 70 турски златни лири и 200 динари. Во пролетта 1920 година бил ограбен Димчо Челебија и неговите другари, кога се наоѓале во влашките колиби на ВАК' В — Кривопаланечко. Втор пат, по големо измачување, на истиот Димчо Челебија и на неговиот другар, разбојниците им зеле 72 турски лири златни и 50.000 книжни лева, а и по трет пат бил обран, а потоа убиен Димчо Челебија во „вакавските колиби“.

Грабежите продолжувале и во 1921 и 1922 година и за тоа време имало грабежи во Долни Балван — Штипско, Пеширово — Св. Николско, Јакимово — Кочанско, Кјоселери — Св. Николско, од влашките колиби на Чатал — Штипско и др. Во Штипско се појавиле и разбојнички групи составени од Јуруци, кои го ограбувале месното население и се криеле кај турски семејства.⁸⁷⁾

По примерот на овие разбојнички банди се повеле и некои припадници на српската војска и граничните групи, кои се однесувале спрема Македонија и спрема нејзиното население како спрема непријателска окупирана земја, та штом не можеле да го заштитат населението од грабежите што ги вршеле разбојничките групи, тогаш и тие пошле по примерот на овие.

По тој повод, Командата на III армиска област со писмо пов. ф. бр. 2309 од 19. V. 1919 година, упатено до командата на Брегалничката дивизиска област, повикувајќи се на извештајот на својот потчинет, војводата Јован Бабунски, известува дека војниците од 23 пешадиски полк, грабеле селани пазарциии, пресретнувајќи ги на штипскиот мост на река Брегалница. За една вечер ограбиле 2.000 динари. Вооружени војници од истиот полк влегле во куќата на некој селанец и му зеле 30.000 динари.⁸⁸⁾ Во друго едно писмо, пак на Командата на III армиска област, упатено до VII коњички полк, се укажува дека војници коњаници, поставени да го осигуруваат патот Скопје—Тетово (од разбојници А. А.) пресретнувале патници и ги ограбувале.⁸⁹⁾ И граничарите се служеле со инквизиторски средства за изнудување некои признанија и пари. Командантот на Битолската дивизиска област полковникот Васиќ, со телеграма бр. 1367, го известува командантот на III армиска област дека: „Началникот на Битолскиот округ со писмо пов. бр. 101 од 25 јануари 1920 година, известува дека при претресувањето на селаните од селото Витолишта (Мориовско, А. А.) од страна на водникот на

⁸⁷⁾ Ibidem, кутија 56, фасцикла 2, извештај од Јован Бабунски, од 24 октомври, 7 ноември и 2 декември 1919 година, до командантот на III армиска област; кутија 58, фасцикла 6, Командата на Вардарската дивизиска област пов. ф. бр. 4410, од 9 јуни 1920 година, до командантот на III армиска област; Командата на граничните групи пов. ф. бр. 1216, од 30 август 1920 година; Кутија 60, фасцикла 12, записник од конференцијата на окружните началници одржана на 16 и 17 јуни 1920 година, пов. ф. бр. 2737 од 21 јуни 1920 година; Правителството на Стамболијски и македонското освободително движење, мај 1923, страна 59—62.

⁸⁸⁾ Архив војно-историског инситута, кутија 57, фасцикла 7.

⁸⁹⁾ Ibidem, кутија 61, фасцикла 2, писмо од командантот на III армиска област пов. ф. бр. 6280, од 20-IX-1920 г., до командантот на VII коњички полк,

граничната чета истите биле тероризирани на тој начин што ги терале да се наведнуваат над огин и во него фрлале барут, по кој начин им изнудувале признавања и им земале пари"¹⁰⁰⁾

Овие насилија и грабежи продолжувале неколку години по ред и му тежеле на населението од Македонија, па станале предмет на интерпелации упатени до Министерството на внатрешни работи на Привременото народно претставништво. Пратеникот Александар Павичевиќ по тој повод го рекол следното: „Ние, народните пратеници од Јужна Србија (читај: Македонија — А. А.) ја имаме таа лоша судбина постојано да зборуваме само за јавната безбедност во тој крај, а која таму никако не постои од 1918 година, т. е. откако сме се ослободиле па се до денеска. Зборот анархија би бил слаб кога би сакал со него да ја окарактеризирам положбата на јавната безбедност во тој крај... На господинот министер повеќе му се важни куглиците (гласачки, А. А.) отколку нашите глави [...] Понатаму пратеникот Павичевиќ, зборувајќи за Тетовскиот округ вели: „за многу кратко време разбојниците отераа преку 150.000 овци"¹⁰¹⁾

Во апелите упатени до војните и цивилни власти, како и во констатациите за јавната сигурност во Македонија современиците истата ја срамнувале со јавната безбедност од времето на владеењето на Турците во Македонија, па велеле дури дека е и полоша. Професорот Р. Огњановиќ, во наведеното понапред писмо упатено до командантот на III армиска област, уште во почетокот на писмото вели: „...За изнедадување на целиот народ настапи една ужасна положба каква што луѓето не помнат никогаш во времето на турското владеење.“¹⁰²⁾ И кога дури и Василије Трбиќ, инаку човек на режимот во она време, најлошо се искажува во своите мемоари за јавната безбедност во Македонија, навијстина тешко може човек да си претстави полоша ситуација. Зборувајќи за разбојникот Каљуш, Трбиќ вели: „Бев револтиран од големата немарност на нашите власти, а од која немарност произлегува слабост, чиј резултат беше немање сили да се уништи еден разбојник и да му се оневозможи злосторничката дејност, и нашата држава, во однос на личната и имотна безбедност, полека паѓа на нивото на Турција во навдечерието на нејзиниот последен издив на Балканот.“¹⁰³⁾

3. МЕТОДИТЕ И ФОРМИТЕ НА ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈАТА И АСИМИЛАЦИЈАТА ВО МАКЕДОНИЈА

Македонскиот народ од Првата балканска војна очекуваше ослободување од турскиот јарем, бидејќи и тој беше поднел огромни жртви за урнување на деспотизмот во Турција, во национал-револуционерните борби. По балканските војни, во секој дел од Македонија се применуваа

¹⁰⁰⁾ Ibidem, кутија 62, фасцикла 1.

¹⁰¹⁾ Стенографске белешке Привременог народног претставништва краљевине СХС, свеска V, страна 634, Загреб, 1921.

¹⁰²⁾ Архив Војно-историског института, кутија 63, фасцикла 15.

¹⁰³⁾ Василије Трбиќ, op. cit. страна 911.

посебни уредби и посебни методи на управување со цел да се денационализира македонскиот народ во што покусо време. „По свршената војна (Балканската — А. А.) Владата (српска — А. А.) ги поставува ослободените и обединети краишта „лулка на нашата држава“ (подвлеко. Ч. А. П.) (. . .) во положба на окупирани колонии. За нив беше прогласена посебна уредба, составена од самата влада. Таа уредба им даваше неограничена власт на полициските органи и според некои свои одредби, ги носеше во себе првите зачнувања на она зло што еден режим насекаде го инаугурира, никулците на корупцијата. Со правата што ги даваше уредбата, со чиновништво кое — освен чесни исклучоци — не беше свесно за својот позив и за својата мисија во почетокот на новиот живот во ослободените краишта, започна управата во тие краишта. (. . .) Таа е оличена во името „полициски режим“ во Јужна Србија“ (подвлекол Ч. А. П.). А всушност што претставува тој режим, тоа го знае само она население кое живеело под него”¹⁰⁴). И во првите години по свршувањето на Првата светска војна продолжи да се владее во Македонија со тие специјални уредби. „Кралството на СХС, претставуваше држава со различно законодавство. На територијата на потесна Србија, важеа едни закони, во Македонија специјални уредби“¹⁰⁵).

Уредбите за Македонија се донесле без учеството на претставници од Македонија. Против таков однос спрема Македонија зборува во Привременото претставништво, народниот пратеник Антоније Тодоровиќ, кој меѓу другото вели: „Оние кои беа во управата, а не целиот народ, тоа го подвлечувам, место да не примат како рамноправни браќа, тие не поставија во подредена положба. [. . .] Се донесуваа уредби без нас а за нас. Тоа не болеше, заради тоа што тие уредби не се донесуваа во духот на нашите потреби и прилики”¹⁰⁶). Во новата државна заедница, положбата си останала иста, само што јавната безбедност била полоша и корупцијата зела широки размери. За тоа Колишевски Лазар вели: „Политиката на великосрпската хегемонистичка буржоазија, спрема Македонија, започната уште од 1912 година, остана непроменета во новосоздадената версајска Југославија по Првата светска империјалистичка војна и се сведе на груб терор, отворено ограбување и корупција. Ограбувачката политика што ја спроведуваше бескрупулозно великосрпската буржоазија, со помошта на жандарми, разни „државни комитети“ и сл. беше усмерена исклучиво кон нејзиното збогатување”¹⁰⁷).

Како што нагласивме порано, српската војска и жандармерија не беа dostatни за да ја обезбедат власта на буржоазијата, особено кога се има предвид дека во тие години одгласот на Октомвриската револуција беше ја опфатил скоро цела Европа, во која штрајковите и револуциите ја стреснаа едрата буржоазија. Додека да се расчисти ситуа-

¹⁰⁴) Чед. А. Поповиќ, Уредба о пријоритету и организација „Уједињење или смрт“, „Нова Европа“, књига IX бр. 1; 1920, страна 7.

¹⁰⁵) Јулијана Врчицац, *op. cit.* страна 55.

¹⁰⁶) Стенографске белешке Привременог претставништва Загреб, 1920, страна 539—540.

¹⁰⁷) Лазар Колишевски, Политички извештај на ЦК на КПМ, реферат одржан на I конгрес на КПМ, Скопје, 1949, страна 29.

цијата, додека да се привршат мировните договори и да се создадат услови за стабилизирање на буржоазијата, на територијата на Југославија беа стационаирани војни единици од силите на Антантата, во прв ред од Франција и Италија. Во Македонија, во месец февруари, 1919 г. на територијата на Брегалничката дивизиска област се наоѓале овие странски војни единици.

I. Француски: Во Велес (денешен Т. Велес) — Команда на градот, амбуланта бр. 57, интендатура и еден баталјон колонијални војски. Во Градско еден баталјон колонијални војски; во Дреново — една чета, во Миравци послаби делови; во Гевгелија исто така послаби делови.

II. Грчки: Во Дојранска околија се наоѓале делови од XIV грчка дивизија и тоа: во Милетково и Смоквица артилерискиот полк од дивизијата¹⁰⁸⁾. Француски војски имало и во Струмица и тоа од колонијалната пешадија на број 150 војника¹⁰⁹⁾.

III. Во Прилепско и Битолско биле стационаирани италјански војни единици. Овие единици му правеле пакости на народот, напаѓале на жени и вршеле грабежи во Прилепско, каде заради тоа дошло до судирање со месното население и имало жртви, а во градот Битола ги уривале куќите и го гореле дрвениот материјал. Италијанските единици вршеле пропаганда дека областите што ги држеле тие ќе потпаднале под Италија¹¹⁰⁾.

Населението од Македонија се наоѓало во мачно исчекување — што ќе му донесе иднината. Од современите извештаи разбираме дека кај населението владеел страв, потиштеност, повлеченост, — недоверба кон новата власт. Така, војните власти сретнувале тешкотии во изнаоѓање на луѓе од месното население за формирање известувачка служба на теренот и во извештаите се жалеле дека: „Немајќи наши луѓе, принудени сме да избираме повереници од месното население кои е сеуште недоверчиви бидејќи војната сеуште не е дефинитивно свршена и не се одредени постојани граници. Затоа Македонецот е резервисан и недоверчив и сеуште не може да се употреби како сигурен повереник. Се што ќе соопшти треба да се прима со резерва. . . не се работи од патриотизам“¹¹¹⁾.

Интересни се извештаите на командите на воените единици во составот на III армија, во кои, некаде реално, а некаде сосема тенденциозно или можеби од недоволна обавестеност, се даваат често противположни сведенија за економската моќ, за психолошката атмосфера и воопшто за распрнатоста на македонското население во текот на војните, насекаде по светот.

¹⁰⁸⁾ Архив Војно-историског института. . . , пописник 4/3, Команда на Брегалничката дивизиска област бр. 1712 од 10 февруари 1919 година.

¹⁰⁹⁾ Ibidem, кутија 56, фасцикла 2, — Струмица и околијата поБукурешкиот мир од 1913 година била доделена на Бугарија, но со Нејскиот мировен договор од 27 ноември 1919 година, била доделена на Кралството СХС.

¹¹⁰⁾ Ibidem, кутија 56, фасцикла 2, Команда на Битолската дивизиска област пов. бр. 2856 од 13 февруари 1919 година, до Командата на III армиска област.

¹¹¹⁾ Ibidem, Командата на Брегалничката дивизиска област пов. бр. 1694 од 21 јануари 1919 година до Командата на III армиска обл.

Додека застапникот на командантот на Битолската дивизиска област, полковникот В. Ж. Милоевиќ, дава исцрпен извештај за општата положба на приликите на територијата на таа област и секако под влијание на пустелијата и бедата што го окружувала, дава реална слика на таа положба, од друга пак страна, полковникот Викторовиќ, командант на Брегалничката дивизиска област, ја претставува во извештаите положбата во источниот дел од Македонија, така, што ќе се формира погрешна претстава за богатството на месното население и ќе бидат привлечени разни авантуристи и „ловци на кариери“, лакоми на брзо забогатување, ќе тргнат на југ или како чиновници или како колонисти, на кои властите ќе се опираат за побрзо денационализирање на македонскиот народ. Со цел за денационализација и асимилација во Македонија, командантот на Вардарската дивизиска област, полковникот Љуб. М. Барјактаровиќ, предложува драстични мерки за „умирување на населението“.

За положбата пак на територијата на Битолската дивизиска област, командантот на истата вели меѓу другото и дека “народот е распрнат, измачен и докрај осиромашен и во беда. Распрнат е на сите страни: кај нас, кај Бугарите, во Грција, во Америка, во Романија и тн.”. За потврда на ова командантот понатаму вели дека од 80 лица повикани на војна вежба само од една општина, ниту едно не се јавило, а општинските власти во забелешка ставиле дека се во странство или незнајно каде¹¹²⁾.

Во извештаите на командантот на Брегалничката дивизиска област пратен истиот месец и истата година, покрај другото се предлага интернирање на семејствата од кои некој член избегал како воен обврзник (а такви имаше илјадници, А. А.) „како што некогаш се правеше со Ужичкиот округ, бидејќи Македонецот се плаши само од брза и немилосрдна казна, особено од сила. Паричната казна, се вели во извештајот, нема на него (Македонецот — А. А.) големо влијание, тој ја смета како грабеж; навикнат на неа и затоа умее вешто своите пари да ги крие, и да, и покрај изречената казна, истата тешко ја плаќа. Понатаму во извештајот се бара еден полк пешадија и еден полк коњица” заради запоседнување на сите села и најдетално контролирање на сите и секог¹¹³⁾.

Во еден друг извештај, пак од оваа команда, се зборува за градското и селско население, за нивниот меѓусебен однос и богатствата што се кријат кај населението. „Македонецот е целиот во самиот себе, а капиталот му е во кемерот или купот закопан. Се што му објаснувате, се ви одобрува и ви ветува, а прави што наумил Никогаш нема да ви ја каже вистината, па да е и најнаивна, секојпат ви објаснува се двосмислено и без вредност. Тој се знае што се случува насекаде околу него и тоа во најкусо време дури и денеска; тој знае повеќе политички, војни и други вести од нас што сме на положај и се интересуваме за тоа. . . . Sprema војската не е расположен да служи во неа, затоа, штом ќе дојде

¹¹²⁾ Ibidem, Кутија 56 фасцикла 2; Командата на Битолската дивизиска област пов. бр. 2856, од 15 февруари 1919 до Командата на III армска област, „Извештај за настроението на населението и неговото движење”.

¹¹³⁾ Ibidem, кутија 56, фасцикла 2, Командата на брегалничката дивизиска област, до Командата на III армска област.

регрутирање, Македонецот бега... Во редовите на нашата војска не остана ниту еден граѓанин Македонец, а селани има доста... Оваа генерација не може со ништо да се поправи од своите вродени недостатоци¹¹⁴).

Скоро во сите извештаи што датираат од 1918, 1919 и 1920 година, секогаш се зборува дека македонското население имало врски со Бугарија, дека бегало од војска, се готвело за бунт, не се одсивало на поканите од војните и цивилни власти и не било приврзано на новата власт. Во сето ова има несомнена вистина, но има и претерувања, токму од луѓето од власта што се наоѓале во Македонија, за да ја прикажат што поопасна положбата во која тие работат, за да добијат унапредувања, пофалби и награди. Во извештаите не можевме да сретнеме ниту еден пример на убиство извршено од страна на месното македонско население над припадниците на власта. Овде, по наше мислење, се прикажувала неточно општата положба, прво заради стравот од револуционерниот вриеж, а второ, преку испратените зајакнувања со жандари, полиција, други чиновници и колонисти, сложено да се започне политиката на денационализација и асимилација на македонскиот народ, исполнувајќи ги плановите на великосрпската хегемонистичка буржоазија, која сакаше да биде неприкосновено нејзиното „историско право“ на Македонија, од каде требаше да обезбеди мандати за идниот парламент. Како резултат на формираното мислење кај званичните кругови од државната власт, создадено врз основа на извештаите од теренот, ќе биде усмерена сета политика кон тоа преку „национално поуздани“ елементи, па било тие да се од месното население или дојдени од страна, сосема да се искорени секаква помисла на некаква национална индивидуалност.

Теророт што го завеле властите над населението за да се реализираат горните планови, предизвикало силно негодување не само кај населението туку и од членовите на претставничките тела, кои, било со демагошки истапувања, смислени на тоа да стекнат доверба на своите мандатори, било преку оптужби и критика од страна на опозицијата на владината политика, навистина изнесувале такви негативни појави во секојдневната пракса на власта во Македонија, што се карактеристични и за времето и за политиката спрема Македонија. Од сите страни од теренот се давале најразлични предлози и препораки, како и што побргу македонскиот народ да престане да се осеќа како таков. Ќе се дојде до таму со тие и такви предлози што некои можат наполно да се идентификуваат со класичните колонизаторски акции и методи применувани над обоеното население. Не мала заслуга, вакви предлози да се упатуваат баш од територијата на Брегалничката област, имале реваншистичките кругови во Бугарија, на кои македонската емиграција, што била собрана околу реакционерното врховистичко крило на ВМРО на Тодор Александров и Александар Протогеров, им послужила како оружје за исполнување на своите цели — припојувањето на Македонија кон Бугарија.

¹¹⁴) Ibidem, Командата на Брегалничката дивизиска област, извештај на командантот Викторовиќ, пов. Ѕ. број 1696 — февруари 1919 год., до Командата на III армиска област.

Четите што започнале да ги праќаат овие кругови од Бугарија во Македонија, му нанесувале големо зло на македонскиот народ, бидејќи ја предизвикале власта да презема остри репресалии при појавата на овие групи и по тој начин македонското население било ставено меѓу чекан и наковална.

Ќе приведеме извадоци од еден извештај на командантот на Вардарската дивизиска област, кој, по своите оригинални предлози и ревност скоро нема конкурент во ни еден извештај што сме имале можност досега да ги проучиме.

На 7-X-1920 година, командантот на Вардарската дивизиска област, полковникот Љуб. М. Барјактаровиќ, во извештајот упатен до Командантот на III армиска област за „умирување на Македонија“ ги дава овие предлози:

а) Да се внесе култура и благосостојба во народот, но не со пушка и нож како досега.

б) Едновремено со ова школата и црквата да развијат благотворно влијание и да ги облагородат душите и срцата на овој полудив народ, одвојувајќи ги од Бугатите со воспитување во наш национален дух, не само младината, туку и старите.

в) Да се спроведе ова би требало да се донесе една уредба по која сите војни и граѓански власти во Македонија би потпаднале под командата на III армиска област, бидејќи командантот е неутрална личност.

Според таа уредба би требало да се предвиди:

1. Префрлување на населението од зафрлените краишта, покрај патиштата и на поплодна земја. . . Во секое од овие села треба да се додадат по неколку семејства на поуздани елементи од старите краишта и да се уредат по образец на Австријанците во Банат, каде со успех и систематски е уништуван нашиот елемент, со помошта на чисто туѓ елемент којшто е мешан со нашиот, и да се организираат во овие села жандармериски станици;

2. Населување од други краишта вдолж граничниот фронт, семејства на ајдуци и нивни јатаци, бескуќници, осуденици кои заслужуваат помилување, цигани скитници и оние што би сакале доброволно да се доселат. На тој начин ќе создадеме една зона што ќе ја одвојува Македонија од Бугарија;

3. Подигање куќи на државна сметка вдолж Вардар и на Овче Поле (помеѓу граничниот фронт и Вардар) за нашиот сиромашен и нам приврзан елемент.

На тој начин ние би образувале една зона од предани елементи меѓу источна, на левата страна на Вардар, и западна Македонија, на десната страна.

4. Раселување по казна на населението од оние села, што ја помага бугарската агитација и мешањето на Бугарите во нашите внатрешни работи и населување на истото покрај Дунав, во Србија. . . .

5. Изградување нов град Велес покрај железничката станица и градот Штип на Ежево Поле, а сегашните градови да се регулираат а куќите наредени како птичји гнезда, каде што се сигурни засолништа на комитите и разбојнички банди, да се пренесат во новите делови на градот.

Кога сето ова ќе се спроведе по овој проект, на пространството меѓу р. Вардар и граничниот фронт, со енергична и совесна соработка на други хумани организации, просветни и културни установи (соколски друштва, народни читалишта, школи за селски домаќинки и тн.), тогаш во источна Македонија на левата обала на Вардар ќе се појави вистинска култура и благосостојба . . . А кога ќе се уреди вака источна Македонија, тогаш и западна ќе се уреди на тој начин¹¹⁵⁾.

Врз основа на вакви и слични предлози, се планирало уредување њето на Македонија.

Дека преку сила големосрпската буржоазија сакала да ги спроведе своите планови се гледа и од бројот на жандармеријата што од година на година се повеќе се зголемувал на територијата на Македонија.

Иако во 1919 и 1920 година, македонското население било загрозено од постојаните грабежи и разбојништва, бројот на жандарите во Македонија бил сеуште мал. Во почетокот на 1919 година во Македонија имало 1.136 жандари распоредени по градовите вака: Во Тетово—88; во Скопје — 178; во Куманово — 107; во Кавадарци — 103; во Штип — 176; во Битола — 325 и во Охрид 159. Кон крајот на истата година, во месец октомври тој број се зголемил на 1.738 лица и 20 жандармериски офицери, додека во цела Југославија тој број изнесувал 20.000¹¹⁶⁾.

За прогоните што буржоазијата отпочнала да ги врши, особено на членовите на КПЈ, за реализација на својата великосрпска политика, бројот на жандармеријата и полицијата рапидно се беше зголемил и тоа особено во Македонија, каде процентот на жандари што биле распоредени во неа го надминал и процентот на цела Југославија и на одделните покраини во неа.

Така, пред Шестојануарската диктатура, во 1928 година, на територијата на цела Југославија на 674 жители се паѓал еден стражар, во Југославија без Македонија, на 1570 жители еден стражар, додека само во Македонија на 102 жители се паѓал еден стражар¹¹⁷⁾.

4. ТЕРОРОТ НА ЈОВАН БАБУНСКИ

Особено значење за спроведувањето на големосрпските интереси и за задавување на комунистичкото движење во Македонија, имале формираниите одреди од доброволци кои учествувале на Солунскиот фронт. Вакви одреди биле формирани по барање на окружните началници во 1919 година, за да се засили внатрешната безбедност. Еден таков одред бил формиран од познатиот војвода Јован Бабунски, кој броел 200 четници, сите од Македонија, со исклучок на неколкумина што биле од Космет. Секако, голем број од овие припадници на одредот на Бабунски биле и порано четници во неговата чета, а сосема е возможно

¹¹⁵⁾ Ibidem, кутија 61, фасцикла 2, Командата на Вардарската дивизиска област пов. Ѓ. бр. 172, од 7-X-1920 година, до Командата на III армиска област.

¹¹⁶⁾ Ibidem, кутија 55, фасцикла 19.

¹¹⁷⁾ Veritas, op. cit. LXXI.

нивните семејства да пострадале во време на бугарската окупација на Македонија во текот на Првата светска војна, и кога овие добиле неограничено право на дејство во Македонија, а под изговор да ја „искоренат бугарштината“ вршеле своеволија среде населението.

Командантот на одредот Јован Бабунски му бил директно одговорен на командантот на III армска област. Кога добил скоро неограничена власт, Бабунски се ставил испело во служба на големосрпските интереси во Македонија, спроведувајќи ја дословно линијата на Радикалната партија. Тој започнал да убива не само „бугараши“ и комунисти, туку и заслужени за српството работници, како општински претседници, деловоѓи и дошол во судир со цивилната власт што се поплакувала од него и барала растурање на одредот.

Како и зошто бил формиран одредот на Бабунски и со какви овластувања за тоа пишува во своите мемоари Василие Трбиќ, кој исто така бил војвода и доверено лице на власта.

Според неговите зборови, „бидејќи завладеала анархија на целата територија (на III-та армска област — А. А.), на левата страна на Вардар се појавиле бугарски чети, а на десната арнаутски“, командантот на III армска област ги повикал војводите Василие Трбиќ и Јован Бабунски и им предложил да формираат одреди.

„Ние би требало да најдеме луѓе за тие летачки одреди, а државата да ги вооружи и да им дава плата. Секој од нас со својот летачки одред би имал неограничена власт да врши смирување на својата територија и да ги казнува на свој начин сите оние кои би презеле било што против државата. Кога го запрашав генералот Васиќ, продолжува Трбиќ: по кој закон би требало ова ние да го спроведуваме, тој ми одговори дека таков закон во нашата држава не постои, но нам ќе ни се гледа низ прсти“. Трбиќ вели дека ваквата понуда ја одбил, но, „Јован Бабунски ја прими таа понуда и почна да работи според усното овластување на генералот Васиќ“¹¹⁸⁾.

Какви биле овластувањата и како ги спроведувал поставените задачи командантот на летачкиот одред и дали гонел само „бугараши“ се гледа од наведените подолу документи.

За кусо време, колку што „владееел“ во Македонија т. е. од формирањето на одредот, па до неговото растурање, Македонија личела на востаната област во која непријателот свирело го задавува востанието, само што овде не се работело за востание, туку за „задавување“ на востание што не постоело. Наедно со Крсто Ковачевиќ, кој одделно од Бабунски крстосувал низ Кратовско со 50 доброволци, тие присилите стотици луѓе да избегаат в шума, не можејќи да го поднесуваат теротот. Овие бегалци ќе потпаднаат под влијанието на пропагандата на „Исполнителниот комитет“ на Тодор Александров, и тој од нив ќе формира чети и со истите ќе врши терор како во Македонија така и во Бугарија.

Во извештаите што ги праќал Јован Бабунски до командантот на III армска област, најчесто обвинувал луѓе од власта дека не биле доволно будни и лојални спрема режимот. На 12 мај 1919 година Бабунски

¹¹⁸⁾ Василие Трбиќ, цитираните мемоари страна 914.

се јавил од Кратово, на командантот на III армиска област, дека ги обиколил околиците: Штипска, Овчеполска, и Кратовска и дека најлошо стоела Кратовската околица и затоа барал да се смени Веља Савиќ, околицкиот началник” кој порано соработувал со бугарска четничка организација”. „Инаку, се вели во извештајот, народот е мирен и нема опасност од создавање на организации“¹¹⁹). Навистина какви контрадикции во овој извештај: „народот мирен, а околицкиот началник соработник со бугарска организација“!

Овде можеби се работи повеќе за партиска нетрпеливост и ривалство меѓу луѓе на буржоаските партии.

Во првата влада на Кралството на СХС, што ја именувал регентот Александар, на 20 декември 1918 година, претседател бил Стојан Протиќ, потпретседател д-р Антон Коросец, министер на надворешните работи д-р Анте Трумбиќ, министер на внатрешните работи Милорад Драшковиќ и др. Во Привременото народно претставништво на Кралството на СХС, биле избрани преку повереници или наименувани народни пратеници. Имало ривалство меѓу радикалите и другите буржоаски партии (социјалистите скоро и не биле застапени во ова изборно тело — А. А.) и во периодот пред изборите за Конституантата, секако се настојувало да се осигури победата на Радикалната партија, носител на великосрпските хегемонистички идеи во новосоздадената држава на југословенските народи. Таа улога ја вршеле луѓето како Бабунски и други, обвинувајќи дури и некои чесни службеници од државниот апарат, ако не и припаѓале на Радикалната партија. Ова се покажало како сосема точно при секои избори што се вршеле во стара Југославија.

Јован Бабунски вршел терор во Злетовско, убивал луѓе во Штипско и во Тиквешката. Во извештајот за состојбата во Тиквешко, од 24 октомври 1919 година, упатен до командантот на III армиска област, Бабунски вели: „народот не сака да оди во војска и не сака да и плаќа данок на државата. (Затоа, Б. Н.) смета дека треба да отепа повеќе луѓе, како што сторил во Штипско за да има мир.“¹²⁰) Набргу стасале поплаки од теророт што го вршел Бабунски и по тој повод Министерството на внатрешни работи на Кралството СХС пишува до генерало Милан Васиќ и вели: „Одредот на Јован Бабунски, којшто е образуван по барање на III армиска област и некои окружни началници, не ја врши, определената задача: спречувањето на бугарските чети и нивно евентуално гоњење, туку место тоа одведува наши граѓани под изговор дека се „бугарашки“. Кога му барале да ги врати тие луѓе, Бабунски одговорил дека „избегале“. Министерот на внатрешните работи бара да се растури одредот бидејќи: „сега се решаваат нашите прашања во Париз“¹²¹).

За да го оправда постоењето на одредот и теророт што го вршел над населението, а од друга страна за да се одбрани од оптужбите што

¹¹⁹) Архив Војно-историског института, кутија 56, фасцикла 2.

¹²⁰) Ibidem, кутија 56, фасцикла 2.

¹²¹) Ibidem, кутија 56, фасцикла 2, Министерство на внатрешните работи пов. број 1550 од 6 ноември 1919 година, до генералот Мил. Васиќ, командант на III армиска област; за ова види и „Социјалистичка зора“ број 10 од 3 март 1920 година.

против него ги подигнале цивилните власти, Бабунски ја претставувал ситуацијата во Македонија како критична за великосрпските интереси, баш во времето кога се биела битка за разграничувањето спрема соседните држави, а особено спрема Италија. Така, во едни свој опширен извештај, Јован Бабунски пишува до командантот на III армска област, дека Милан Ѓорѓевиќ-Воинцалија, од Велес, водел разговор со министри и видни Македонци во Бугарија и тие предложиле Македонците од Бугарија да се вратат во Македонија што се наоѓа во составот на Кралството на СХС под услов да се дозволи да се напише македонска граматика како што зборува народот во Македонија; целата администрација да се води на македонски јазик. Службениците што би дошле од страна во Македонија, би биле должни да го знаат македонскиот јазик, инаку не би можеле да бидат назначени на служба. Статусот на Македонија да биде како статусот на Србија, Хрватска и Словенија. Македонија да избира само свои пратеници кои ќе ги застапуваат само македонските работи... Ако ова не би се примило од Србите, Македонскиот комитет располагал со околу 30 милиони лева и оружје и со тие средства ќе ги постигнел овие барања. Бабунски понатаму во извештајот вели дека со овие предлози бил запознаен Љуба Давидовиќ, претседател на владата и Светозар Прибиќевиќ, и вели дека овие двајца начелно биле согласни со предлозите. Наводно, на Бабунски му нуделе големи суми пари и тој да ги прими овие предлози, но тој вели: „Ако со ова се согласува Давидовиќ, некогашен главен член на четничката организација во времето на Турците, и ако со тоа се согласи српската влада, тогаш, збогум Македонијо, за секогаш и збогум на стотици српски гробови во Македонија¹²²⁾).

Против теророт на Јован Бабунски имало интерпелација до министерот на внатрешните работи во Привременото претставништво.¹²³⁾

Секако дека по оваа интерпелација, Министерството на внатрешните работи интервенирало до Министерството на војската и морнарицата, а ова последново пишува до Командата на III армска област изнесувајќи противдокази на она што тврдел Бабунски за положбата во Македонија. Така за обвинувањата на Бабунски дека населението не сакало да плаќа данок и не сакало да оди во војска, окружниот началник со цифри докажува дека данокот е наполно измирен а само од Тиквешијата во првиот позив, на 25 ноември и 10 декември 1919 година заминале 2.000 лица. За претседателите и деловоѓите кои ги обвинувал Бабунски за бугарофилство, во извештајот за истите се вели дека се српски национални работници од чии семејства биле убиени луѓе од страна на бугарските власти, а некои од обвинетите во 1914 и 1915 година биле во српскиот административен апарат¹²⁴⁾.

¹²²⁾ Архив Војно-историског института, кутија 59, фасцикла 1, извештај од Јован Бабунски од 17 јануари 1920 година, до командантот на III армска област.

¹²³⁾ Василије Трбић, цитираните мемоари страна 914.

¹²⁴⁾ Архив Војно-историскиот института — Београд, кутија 59, фасцикла 1, Министерството на војската и морнарицата, општо војно оделење пов. Ф. Ѓ. О. бр. 47836, од 4 февруари 1920 година — Белград, до командантот на III армска област.

За убиствата што ги вршел Јован Бабунски, со цел да го застраши народот и по тој начин наполно да се потчини на политиката на денационализацијата, пишувала и „Социјалистичка зора“.

Пишувајќи за шпионот Стојан Јовановиќ од Тиквешијата, „Социјалистичка зора“ вели дека „заради него, Бабунски убил 11 луѓе во Тиквеш. Додека за српските власти секој македонски социјалист е бугарски агент, дотогаш Бабунски открива дека секој бил полициски, шпион...“⁽¹²⁵⁾

Под притисок на јавното мислење, како и бројните поплаки, било решено одредот на Бабунски да се расформира, Така, во извештајот од 24. XI. 1919 година, Бабунски бара од командантот на III армиска област да го растури одредот „бидејќи владее мир“.

Во 1920 година растело незадоволството на народните маси и буржоазијата се исплашила за својата власт. Неизвесноста што ја носеле престојните избори уште повеќе ја терала да го засили теророт над населението, да го заплаши истото и да заседне цврсто на неговиот грб. Во Македонија теророт бил најсилен и заради тоа што во времето на заседанието на мировната конференција во Версај, од разни страни биле испраќани меморандуми, петиции или протести како до Вудров Вилсон, претседател на САД, така и до мировната конференција, од кои се барало за Македонија „автономија“, односно припојување кон Бугарија или пак рамноправност со Србите, Хрватите и Словенците во државата СХС. Овие појави не само што ја предизвикале големо-српската буржоазија да преземе остри мерки против таквите појави, туку и им забранувала враќање од Бугарија и на оние Македонци кои со повлекувањето на границата се нашле во Бугарија и не можеле да се вратат при своите семејства, и покрај големата желба, и покрај тоа што во ништо не можеле да бидат обвинети од страна на власта. Властите во Македонија умислено им го спречувале враќањето на овие луѓе преку заведување големи такси околу вадење пасоши⁽¹²⁶⁾.

Покрај тоа, разбојништвата и грабежите сеуште продолжуваат на територијата на Македонија; од друга страна разни струи и влијанија организации и партии, уперени против власта уште повеќе ја терале владеачката класа, задоена со шовинизам, да го засили теророт над народните маси. Одгласот на Октомвриската револуција беше допрел и до оваа, на крајниот југ на државата област, а социјалистичките организации што се беа обновиле веднаш по војната и групирани под единственотораководство на КПЈ, беа станале сила која најсериозно ја застрашувала буржоазијата, а ги мобилизирала работните маси во борбата против експлоатацијата.

Заради тоа, само 2 месеца од смртта на Јован Бабунски, Командата на III армиска област пак бара од Министерството војно да се формира одново четничкиот одред на Бабунски, но Министерството војно не се согласило со овој предлог, имајќи ги предвид протестите против

¹²⁵⁾ „Социјалистичка зора“ број 10 од 3 март 1920 година.

¹²⁶⁾ Стенографске белешке народне скупштине Краљевине СХС, књига I, Београд, 1923, страна 332.

теророт што го вршел овој одред под раководството на неговиот основач Јован Бабунски, и „затоа што четниците под форма на сузбивање на бугарската пропаганда и комунизмот, би можеле неодговорно да вршат кривични дела^{126a)}“.

Место растурениот одред на Бабунски, по наредбата на Министерството на внатрешните работи, биле формирани за секој округ по еден одред од по 50 „одани граѓани, како привремени жандари за гонење на качаџи и комити¹²⁷⁾“.

Сите овие воени, полициски и други вооружени групи, како и целиот административен апарат си поставил задача да го денационализира и асимилира македонскиот народ. За таа цел, окружните началници зготвиле еден поопстоен план на една конференција што се одржала на 16 и 17 јуни 1920 година во Скопје. Прво што се барало од началниците на оваа конференција, било засилувањето на војската и жандармеријата во Македонија. Потоа да се одвси селското од градското население, заради влијанието на градот врз селото. Да се праќаат што повеќе чиновници во „јужните краишта и на истите да им се забрани да се баваат со политика“. Во точка 10 од записникот на оваа конференција се вели уште и ова „со цел да му се даде просвета на народот и истиот да се национализира, да се отворат веднаш училишта . . . Учителите егзархисти, како и учителите комунисти, ваднаш да се премавнат од овие краишта. Се констатира дека младите учители кои идат од Јагодинската учителска школа, се зафатени од комунизам“. Во точка 12, за чиновниците назначени во Црна Гора и „јужните краишта“ се предвидува, „нај-малку две години да проведат на служба во овие краишта“. „Да се предвидат специјални додатоци и награди во пари како и одликувања за служба во „јужните краишта“. Во точка 13 се предвидува: „населување на наш елемент и национализирање на побугареното население. Додатокот на служба во овие краишта што сега изнесува 25 проценти да се зголеми на 50 проценти од сите припаджности, а за граничните гарнизони на сто по сто¹²⁸⁾“.

Безобзирната акција на денационализацијата започнала со сите грубости и дискриминации. На напредните учители и чиновници им се забранувало служење во Македонија. Во тој случај македонското население останало на милост и немилост на „добри патриоти“, кои биле праќани на служба по казна и гледале што поскоро да се обогатат. За моралот на тоа и такво чиновништво, станувало збор и во самата Скупштина. Народниот пратеник од демократската странка, Михајло Кујнциќ, по тој повод во Скупштината го рекол и ова: „Во Македонија е пратено

^{126a)} Архив Војно-историског института, кутија 59, фасцикла 1, Команда на III армска област пов. Ы. бр. 1689, од 27 април 1920 година, до Министерството војно (телеграма); Министерство војно, до III армска област телеграма бр. 32443, од 14 мај 1920 година.

¹²⁷⁾ Ibidem, Министерство војно, до III армска област, телеграма бр. 33351 од 20 август 1920 година.

¹²⁸⁾ Ibidem, кутија 60, фасцикла 12, пов. Ы. бр. 2737, од 21 јуни 1920 година — Скопје; Команда на III армска област до Министерството војно, пов. Ы. бр. 2700 од 19 јуни 1920 година.

она што е најлошо, она што отишло во берба, оти се претпоставува дека е Македонија колонија, каде никнуваат лирите и наполеоните, што се берат во сите годишни времиња и во секое време на денот и ноќта¹²⁹⁾.

Особено младината требало да се воспитува во духот на големосрпските идеи. За тоа „осведочениот пријател на српството“, шефот на техничката полиција во Кралството, швајцарецот, д-р Арчибалд Рајс им предлагал на властите посовршени методи за поскоро асимилирање на народот во Македонија и тоа првенствено на младината. Тој во весникот „Јужна звезда“ пишуваше: „Национализирање на еден народ или будење на националисти, како што е нашиов случај, се врши особено преку младината. Затоа е потребно младината да се воспитува не само во школите, туку и во патриотските друштва како што се соколските, пеачките, во читалиштата, на јавните предавања и тн. . . На тоа население треба да му се врати довербата и сериозно треба да се работи во тие краишта, водејќи во нив единствено национална политика“¹³⁰⁾.

5. ПРОСВЕТНИТЕ ПРИЛИКИ

До балканските војни во Македонија училиштата не биле во рацете на македонскиот народ, туку во рацете на пропагандите на соседните држави кои се отимале за секое македонско дете. Просветата во Македонија особено замрела во текот на војните што се воделе на нејзината територија. Со идењето на бугарската власт во Македонија сите српски училишта биле затворени а учителите сменети¹³¹⁾. Колку пати се менувале господарите, толку пати се менувал наставниот јазик во школите. Но никогаш учениците Македонци не читале и не пишувале на својот мајчин јазик. „Лично ми е познат случајот на едно дете од Охрид, пишува Моша Пијаде, кое од четирите одделенија на основното училиште учело по едно одделение во сите четири училишта кои тогаш постоеле: бугарско, српско, грчко и влашко“¹³²⁾.

Просветата во Македонија по Првата светска војна скоро била намалена до минимум. Во својот стремез да го држи во незнаење, за да може, полесно да го асимилира македонскиот народ, власта не отворала училишта, ниту се грижела народот културно да го издигне. Од тоа време имаме податоци за сосема мал број училишта во Македонија.

¹²⁹⁾ Стенографске белешке, свеска I, Београд 1923, страна 331.

¹³⁰⁾ Р. А. Рајс, Где лежи зло?, „Јужна звезда“, Битола, година II, број 46.

¹³¹⁾ Проф. д-р Ив. А. Геогов, Днешното положение во Македонија под србска и грчка власт и Обществото на народитџ, София, 1925, страна 15. Во 1912 година, на територијата на Вардарска Македонија која влегла во составот на Кралството СХС бројот на училиштата изнесувал, и тоа: Основни училишта — 556, со 847 учители и 33156 ученици; Прогимназии — 35, со 106 учители и 1955 ученици; Гимназии — 5, со 25 наставници, и 875 ученици и тоа без Струмичко.

¹³²⁾ Моша Пијаде, Слободна Македонија у братској демократској заједници јужнославенских народа, „Нова Југославија“, 1945, страна 59.

Во весникот „Јужна Звезда“ М. Крстиќ, пишувајќи за тешките прилики во Македонија, се задржува накусо на прашањето за просветата и културата и вели дека народот во Македонија треба што поскоро да се денационализира и да се асимилира за да биде способен да им служи на големосрпските интереси. Потоа, тој вели дека за просветата во Македонија ништо не е направено, дека има цели околии без ниедна школа, „а деведесет и девет од сто од училиштата немаат ни најосновни услови за работа“⁽¹³³⁾.

Споменатиот порано д-р Рајс вели: „Досега релативно малку се работело врз просветата на Македонија. Меѓутоа, училиштето е едно од најмоќните средства од Македонците, па дури и од занесените Македонци бугарофили да се создадат одлични Срби“.

„Во Ресен, на пример, населението прави вакви споредувања за околицјата Ресенска: Во времето на Турците имале 15 основни училишта и една гимназија (бугарска — Рајс), а денеска имаат само 7 основни училишта без гимназија“.

„Во селата на фронтот на левата страна на Црна Река, како и на свиокот на Црна Река, нема ниту едно училиште, додека меѓутоа селата се многубројни. За Македонија треба да се создадат училишта, центри на просветата и денационализацијата,⁽¹³⁴⁾ додава Рајс.

Насекаде се зборува за просветните прилики во Македонија, но „загриженоста“ на одговорните фактори не иде оттаму што македонскиот народ ќе остане неписмен и неучен, туку заради тоа што преку просветата требало да се постигне политичко и национално осознавање кај младите генерации што најмногу би одговарало, како на националните стремежи на великосрбите, така и на класните интереси на владеечката класа.

Министерот на сообраќајот, др. Велимир Јанковиќ, исто така констатира дека во Македонија населението е заостаната во културно-просветен поглед, а власта ништо не прави за подобрување на таа положба.⁽¹³⁵⁾

Па дури и војните лица ја констатираат лошата состојба на просветата во првите години по војната. Во извештајот на командантот на Брегалничката дивизиска област се вели: „Иако има многу деца ниедно основно училиште не работи, бидејќи нема учители; гимназијата (штипска — А. А.) има само пет наставника, а исто така има многу гимназијални ученици.“⁽¹³⁶⁾

Во 1920 година бил основан филозофски факултет во Скопје, како дел од белградскиот Универзитет со минимален број професори

¹³³⁾ д-р М. Крстиќ, за наш југ, „Јужна звезда“, год. I, број 9, Битољ, 1922.

¹³⁴⁾ Р. А. Рајс, Обнова и настава, „Нови живот“ св. I, страна 12 — 13, Београд, 1921.

¹³⁵⁾ Стенографске белешке, књига прва, Београд, 1923, страна 677.

¹³⁶⁾ Архив војно историског института, кутија 56, фасцикла 2, Командата на Брегалничката дивизиска област, пов. Ѕ. бр. 1693, од 26 јануари 1919 година — Штип, до командантот на III армиска област,

и студенти. На тој факултет „во прв ред биле застапени и се предавале националните предмети¹³⁷⁾ со позната за нас сдоржина и цел.

Меѓу наставниците и учителите во Македонија скоро немало Македонци. Во почетокот, кога почнале да се отвораат повеќе училишта по немање кадар, привремено работеле и околу 400 егзархиски учители, но за кусо време овие преминале на други служби што немале врска со просветата, било заради политички причини или заради тоа што не го владееле наставниот српски јазик.¹³⁸⁾

При избирањето и праќање учители во Македонија, просветните власти строго воде сметка кога ќе го пратат во Македонија. Се внимавало да не се праќаат учители комунисти, особено оние што завршувале во Јагодинската учителска школа, бидејќи не ги застапувале интересите на владеачката класа и биле опасни заради врските што ги одржувале со народот. Таквите учители се отпуштале од служба и се прогонувале. Но имало и такви учители кои во своето престарување при спроведувањето на определената цел во просветната политика, ги малтретирале децата, служејќи се со непозволени средства во наставата. И затоа „заради изменети, културно национални идеали по војната, нашата средношколска младина преживува една општа криза. Моралната дисциплина во школите е нешто опадната учениците се помалку загреваат за наука и општествени идеали¹³⁹⁾“.

На ваквата просветна политика и на ваквите методи применувани во училиштата реагирале и учениците и родителите. Како што некогаш учениците од солунските и битолските училишта се бунтувале против егзархиската политика во Македонија, така и во повоените услови имало отпор на учениците против школските власти. Таков познат случај на отпор имало во скопската учителска школа.

Во оваа Учителска школа биле примани скоро исклучиво ученици што не биле од Македонија.¹⁴⁰⁾ Баш заради горните причини, констатирал генералот М. Милосављевиќ, родителите не ги испраќале своите деца на студии во Белград, туку во Загреб.¹⁴¹⁾

Во однос на дискриминацијата на сè што е македонско се одело до таму што не можело на новородено дете од родители Македонци да му се даде име што не постоело во регистарот на одбрани имиња што бил закачен на секоја црквена порта. И самото име Македонија постепено се забранило од употреба. За тоа, Моша Пијаде вели: „До оваа војна (II светска, А. А.) македонскиот народ од сите угнетувани на Балканот народи, беше најжестокото угнетуван, мрцварен, тероризиран од сите свои „ослободителни“. Во Србија од 1913—1914, а подоцна и во

¹³⁷⁾ Александар Денковиќ, Просветне прилике на Југу, „Нова Европа“, књ. XVII, бр. 4 и 5, 1928, страна 110.

¹³⁸⁾ Ibidem, страна 108.

¹³⁹⁾ Александар Денковиќ, *op. cit.* страна 108.

¹⁴⁰⁾ Петар Стојанов, Штрајкот на Скопската учителска школа 1919 година, „Нова Македонија“, од 5-IX-1959 година. Заради лошите услови во Интернатот, учениците се вклучиле во општиот штрајк на учителските школи во Кралството.

¹⁴¹⁾ Архив Војно-историског института, кутија 61, фасцикла 2. Писмо од генералот Мир. Милосављевиќ, до командантот на III армиска област, Писмото носи датум 18 септември 1919 г., без број.

Југославија, беше забрането и самото славно име на неговата убавата татковина и — во тој најголем дел на распокинатата Македонија — маковните убиства, осудувања на долгогодишна робија „беа средства на владеешето на македонскиот народ.“¹⁴²⁾

Работејќи систематски на денационализацијата и асимилацијата на македонскиот народ, буржоазните од соседните држави, кои често имале прилика да го „ослободуваат“ македонскиот народ, преку нечуен терор, всадиле кај него страв, особено при искажување за национална припадност. Но и покрај тоа, Македонецот, скоро никојпат не го забравал своето име. Најдобро ова го илустрира претседателот на Струмичкиот околски суд Андриевик. И токму таму, во Стурмичко, каде толку остри биле судирањата на пропагандите од соседните држави, населението било најмногу малтертирано и исплашено.

„И тој народ, вели судијаат Андриевик, со векови ставан во искушенија и на физички и душевни маки, бил приморан дури и да имал своја национална свест, да ја ослаби толку што денеска ни сам за себе не може (поправо не смее — А. А.) да каже што е, каква е нација... Еве како тоа на дело изгледа, вели Андриевик: „— Вие сте Србин?“ прашувам една странка во судот. „Е так' сега. Кога беа тук' Бугарите, аз бех Бугарин. Дојдоа Србите аз сам Србин... Вие сакате да сте поблиску до Грците? — „Е не данум, Грк е нешто друго, аз сам Македонец“ — побрза да ми одговори. И кога така зборува дека е Македонец, а тоа ќе го чуете и како прво и најчесто, струмичанецот смета дека со тоа угодил и себе си и вам и не ве одбил од себе и си останал дома, свесен дека зборот „Македонец“ нема етнички да го одведе ни во Срби ни во Бугари.“

„На крајот, за да ве измири идејно, ќе ви рече: „Вие тамо во Србија, оние во Бугарија и ние тука сичките сме един народ“. „Навистина, нему толку му била нужна таа еднаквост, за која се борел и сонувал“.

И понатаму Андриевик продолжува: „Ете таква е денеска концепцијата на струмичанецот за неговата националност. Со векови него го пуштале и го крвале морално разни нации и го крстеле како на која и требало.“¹⁴³⁾

Иако во овој период, во кој пишува горниот автор, можело да се употреби тука и таму името Македонец и Македонија и тоа подразбирано од властодршците само како територијален поим и назив за населението, подоцна овие зборови дури биле и забранувани, како и порано што споменавме.

Непосредно по војната Македонецот бил во неизвесност, повлечен во себе и неверчив. Дури и оние кои биле загреани за бугарската пропаганда, свесни дека Бугарија се наоѓа во една извонредно тешка економска и политичка ситуација и никако не била во состојба да ги потхранува шовинистичките стемежи во Македонија — скоро се пасивизирале, но пак ставот на новата власт спрема македонскиот народ бил предизвикувачки и народот не знаел како да се ориентира.

¹⁴²⁾ Моша Пијаде, Ор. cit., страна 60.

¹⁴³⁾ А. Андријевиќ, Струмица, земља и народ, Ниш, 1923, страна 35—37.

Имало и такви случаи каде толку многу се шпекулирало со „бугараштвото.“ што и наречјата македонски ги наречувале „бугарски говор“ и ги гонеле.

Пратеникот за Кривопаланечка околија, поп Трајко Арсиќ, по повод дебатата во Скупштината за една владина декларација ги обвинува чиновниците за непријателското држење на народот спрема новата власт. Со своите брутални постапки, полициските органи го терале населението да бега во Бугарија или да се одметнува в шума. Понатаму пратеникот вели дека народот бил разочаран во бугарската окупаторска власт и барал подобра иднина и додава: „И измачени од окупацијата и собитијата од светската војна луѓето се предадоа на сосема мирен и лојален живот. Но што гледаме денеска... Уште во почетокот, веднаш по ослободувањето, се јавуваа комитски агитатори, кои почнаа во народот да проповедаат востание и ослободување од Србите [...] но народот за тоа не сакаше да чуе, бидејќи сеуште не се беше разочарал во нас. „Кога овој пратеник во својот говор споменал дека Куманово се наоѓа во Мекедонија, министерот на градежите Н. Узуновиќ, му упаѓа во збор и вели: „Што бара Куманово во Македонија.“ — „Народот тамошен така мисли“, му одговорил поп Трајко. Понатаму пратеникот зборува дека чиновниците со своите лоши постапки го терале народот да се придружува кон комитските чети. Исто така Арсиќ се жали дека командирот на жандармериската станица во Крива Паланка, Никодие Здравковиќ, му забранувал да зборува со некој селанец на кривопаланечкото наречје, велејќи дека е тоа бугарски јазик и додал: „Немојте да го учите народот да зборува бугарски, Вие сте Бугарин. „А потоа вели пратеникот Трајковиќ селанецот, со кого зборувал му рекол: „Не треба да се чудиме што има комити, тоа вие го направивте. Јас бев тој што страдав и мојот брат, како што знаеш загина за Србија, но денеска се разочарав бидејќи не гледам добро од никаде. Бугарите ме обвинуваат дека сум Србин Србите дека сум Бугарин. Од зулум народот бега во комити.“¹⁴⁴⁾

По однос на дискриминацијата на македонското име и „Социјалистичка зора“ своевременно пишува: „Сите мештани што не знаеја на шумадинско наречје да зборуваат беа викани „бугараши“ и „Турци“ со многу шовинистичка погрдноост и презирање¹⁴⁵⁾).

Акцијата за одроудување и претопување на македонскиот народ имала за цел да ги одвои селаните од градското население, затоа што граѓаните го терале селанецот на непослушност и отпор спрема власта. Ова било веќе во фазата кога започнала да делува Комунистичката партија на Југославија со својата остра критика на буржоаскиот систем. Градското население како побудно, посвесно и пореволуционерно, стоело на чело на отпорот против националното угнетување, а селаните биле ’рбетот на движењата и организациите што се бореле уште во времето на турската тиранија во Македонија.

¹⁴⁴⁾ Стенографске белешке, књига I, страна 344—345.

¹⁴⁵⁾ „Социјалистичка зора“ број 57 од 15 август 1920.

РАЗГРАНИЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ГРАНИЧЕН СЕКТОР И ПРОБЛЕМОТ НА СТРУМИЧКО

Уште при првиот дележ на Македонија, веднаш по балканските војни, со Букурешкиот мир биле поставени новите граници спрема Бугарија, Грција и Албанија. Тогаш Струмичката област била доделена на Македонија и останала во нејзиниот состав се до 27 ноември 1919 година.

Иако имала лошо искуство од II балканска војна, бугарската буржоазија и монархот Фердинанд Кобуршки, верувајќи во непобедивоста на централните сили, сметале дека со започнувањето на Првата светска војна се дава прилика за реванш над спротивните страни од II балканска војна, ако ја турнат Бугарија во војна на страна на централните сили. Целта на Бугарија во оваа војна била да ја приграби цела Мекедонија. Бугарските политичари играле дволична улога ту ветувајќи им на силите на Антантата дека ќе останат неутрални ако веднаш и се даде поголем дел од Мекедонија што била под српска власт, ту ветувајќи воена соработка со централните сили ако цела Македонија, по успешното свршување на војната и се остави на Бугарија.

Французите се обиделе да ја наговорот Србија на отстапки но овој обид завршил со неуспех, бидејќи Бугарите премногу барале, а Србите не сакале ништо да отстапат... Но и покрај тоа бугарскиот крал Фердинанд бил и со душа и со срце на страната на централните сили и Бугарија стапила во војна на страната на централните сили¹⁴⁶).

Кога на Версајскиот мировен договор се поставило прашањето за разграничување на Кралството СХС со Бугарија, на делегацијата на Кралството СХС, главен аргумент за поместување на границата кон исток им бил Валандовскиот бунт. Во образложувањето се велело дека бунтот бил организиран во Струмица и ако таа остане и понатаму во составот на Бугарија, ќе биде загрозувана вардарската железничка линија на тој сектор. Како што споменавме и порано, при склучувањето на примирјето од 29 септември 1918 година меѓу Бугарија и сојузничките војски во Солун, единствена молба од страна на бугарската преговарачка делегација, што била усвоена од Французите, се однесувала на тоа, окупацијата на Бугарија да ја извршат француски и англиски војски, без учество на српски единици. По тој начин, во Струмица и околицата од месец октомври 1918 година, до 16 ноември — (стар стил А.А.) 1919 година, до влегувањето на српските воени единици во неа, т. е. цела година била под управувањето на мешани цивилни бугарски власти и воени претставници од француската и англиската војска. Во самиот град Струмица имало 150 војника од француската колонијална пешадија¹⁴⁷).

¹⁴⁶) Светозар Прибићевиќ, Диктатура краља Александра, II издање, Београд, 1953, страна 8.

¹⁴⁷) Архив Војно-историског института — Београд, пописник 4/3, кутија 56, фасцикла 3, Команда на граничните трупи, пов. бр. 941 од 12 август 1919, Скопје, до Командантот на II I армиска област.

Во овој период од една година, во Струмица и Струмичко се вршеле грабежи и разбојништва, како од разбојнички групи што доаѓале од Бугарија, така и од самата бугарска власт, која предвидувала дека оваа област ќе биде одземена од Бугарија и брзала да пренесе во внатрешноста на Бугарија се што можело да се носи. Како последица на оваа појава, како и на војната воопшто и во Струмичко се појавила глад иако таа област е меѓу најбогатите во Македонија. Големата скапија и криумчарењето исто како и во останатите краишта на Македонија фатиле голем замав¹⁴⁸⁾.

Струмица била претрупана и од бегалци од зоната на воените акции, а особено од градот Дојран кој бил разурнат, и сето население било пренато во поблиските места во Грција, а особено многу во Струмица. Од друга страна, голем дел од населението од градот и околицата, под влијание на пропагандата што ја воделе бугарските власти во текот на оваа година се преселило на полно во Пиринска Македонија — во Петричкиот крај и понатаму во внатрешноста на Бугарија.

Революционерниот бран како резултат на одгласот на Октомвриската револуција ја опфатил и Струмица, бидејќи, војниците што го напуштиле фронтот, при походот на Софија, минувале преку Струмица и Струмичко. Како резултат на револуционизирањето на масите, дошла и победата на изборите што се одржале на 17 август 1919 година, кога победиле тесните социјалисти во струмичката изборна единица¹⁴⁹⁾. Оваа победа на тесните социјалисти во Струмичко, секако се должи на општото недоволство од положбата на населението од таа област, опфатено од револуционерниот бран на Балканот како резултат на одгласот на Октомвриската револуција, како и присутноста на „зелениот кадар“ што најмасовно се појавил во горите на Малешевјата, составен од дезертерите од фронтот и од незадоволниците од режимот на окупаторската бугарска власт.

Ваквиот статус на Струмичко владеел до 16 ноември (стар стил АА) 1919 година кога „точно во 12 часот во Струмица вмарширал окупациониот одред на српската војска“¹⁵⁰⁾.

Со приклучувањето на Струмичко кон новосоздадената југословенска држава, бројот на истата се зголемил за 60—65.000 население а од тоа на самиот град Струмица отпаѓале 9.000 жители¹⁵¹⁾.

¹⁴⁸⁾ Ibidem, кутија 58, ф. 6, Команда на Брегалничката дивизиска област. Ы. број 4288, од 8 септември 1919 година, до Командантот на III армска област. Извештај за положбата во Струмица. Оваа Команда имала свои известувачи на граничниот сектор спрема Струмичко, кои постојано јавувале за положбата во Струмица; Делегат за повлекување на границата, нов. бр. 14, од 29 октомври 1919 година. — Ново Село, До командантот на Струмичкиот окупационен одред.

¹⁴⁹⁾ Ibidem, Кутија 58, фасцикла 6, Командата на Брегалничката дивизиска област пов. Ы. број 4288.

¹⁵⁰⁾ Ibidem, Кутија 57, фасцикла 7, Командата на III армска област, пов. Ы. број 5889 од 16 ноември 1919 година, До господинот Министер на војската. „Окупациони одред“ се вика во извештајот.

¹⁵¹⁾ Ibidem, Телеграма пов. бр. 5596 од 27 октомври 1919 година; Стенографске белешке књига I, страна 436, Београд, 1923, измени на границите имало и спрема

Изгледа дека населението од Струмица, во време на престојот на француските војски во градот воспоставило потесни врски со нив и ги освоило нивните симпатии, та кога дошол српскиот окупационен одред, Французите велеле („како и во други прилики“ — така стои во извештајот) дека тие и ги отстапиле заземените места на српската војска. Со идејето на српската војска во Струмица, веднаш била избрана управа на градот, но Французите не сакале да ја признаат бидејќи ја избрал окупациониот српски одред¹⁵²⁾.

Веднаш со преземањето власта во Струмица, српскиот окупационен одред започнал лошо да се однесува „спрема месните граѓани од Струмица кои биле чиновници при бугарската власт и спрема населението“. Се вели дека „ова го видел и францускиот мајор кој се наоѓал во тоа време во Струмица и отишол во Солун да му јави на генералот Франц Бургон“. Министерството војно, во актот што го испратило до Командата на III армиска област, по повод на овој случај ја опоменува командата „барем во прво време да не биде таков односот за да не се замешаат страните држави“¹⁵³⁾.

Ваквите постапки спрема населението, како во Струмичко, така и во останатите делови на Македонија; грабежите и разбојништвата, влијанието на Октомвриската револуција, во Европа воопшто, а во државата на СХС посебно, како и ред други фактори, како последици од војната, предизвикале незадоволство кај народот, масовни емиграции и бегаше в шума, така што биле создадени поволни услови народот да ги пригрне идеите на Октомвриската револуција што во себе носеле нешто ново што одговарало на настроението на масите. Затоа на престојните избори народните маси ќе се ориентираат кон листата на КПЈ и ќе гласаат за комунистички претставници, како во општините, така и во конституантата.

IV

ИЗБОРИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

1. ИЗБОРИТЕ ЗА ПРИВРЕМЕНО НАРОДНО ПРЕТСТАВНИШТВО НА КРАЛСТВОТО СХС

На создавањето на југословенската држава му претходеле борби меѓу Српската влада на Крф и Југословенскиот одбор. Борбата се одвивала по прашањето за внатрешното устројство на идната држава.

Албанија. Така, патот меѓу Струга и Дебар, којшто по решението на Амбасадорите во Лондон 1913 година бил доделен на Албанија, во 1921 година, пак по решението на Амбасадорите во Женева, бил доделен на Крал СХС.

¹⁵²⁾ Архив Војно-историског института, кутија 57, фасцикла 7, Струмички окупационен одред, О. бр. 198, од 19 ноември 1919 година, До Команданта на III армиска област.

¹⁵³⁾ Ibidem, Кутија 63, фасцикла 3, Министерство на војската и морнарицата генералштабни отсек, пов. Ф. Ђ. О. бр. 47618, од 21 јануари 1920 година, до Командата на III армиска област.

Додека Југословенскиот одбор бил за една единствена држава, во која Хрватите и Словенците ќе бидат во се рамноправни со Србите, Никола Пашкиќ, тогашен претседател на Српската влада, на севозможни начини гледал да се постигне хегемонија на големосрпската буржоазија во државата. На долгите конференции, што за прв пат се одржувале меѓу Југословенскиот одбор и Српската влада, на островот Крф 1917 година, за македонското прашање и Македонија не се кажало ниту еден збор. Таа се третираше како српска покраина „добиена на меч“ додека др. Анте Трумбиќ сметал дека македонското прашање е прашање на сила.

Претставниците на Југословенскиот одбор не сакале македонското прашање да го покренат, плашејќи се во тој случај Српската влада да не му даде доволно поддршка на Југословенскиот одбор по прашањето за приклучување кон Хрватска, односно кон проектираната југословенска држава, оние области вдолж нашето приморје на кои Италија рефлектирала врз основа на заклучоците во Лондонскиот пакт од 1915 година.

Крупна победа постигнала српската буржоазија на заседанијата на Крф со тоа што успеала да ја наметне династијата на Караѓорѓевиќите на чело на идната држава, со што била определена формата на внатрешното уредување на истата, без прашањето на народот.

Веднаш по свршувањето на војната иде до обединувањето на југословенските народи и регентот Александар бил овластен да ја конституира првата влада на заедничката држава на СХС на 20 декември 1918 година. По самиот состав на таа влада можело веднаш да се предвиди дека истата ќе работи исклучиво на зацврстување на буржоаскиот поредок во новосоздадената држава. За претседател на Владата бил именуван Стојан Протиќ, за потпретседател др. Антун Корошец, за министер на внатрешните работи Милорад Драшковиќ кој подоцна станува автор на фамозната „Обзнана“, додека за министер на надворешните работи, иако на остро реагирање на Пашкиќ, бил избран др. Анте Трумбиќ¹⁵⁴).

Српската скупштина требало да биде распуштена и на нејзино место да се избере Привремено народно претставништво, што ќе ја врши функцијата на народно собрание, односно да ги подготви изборите за уставотворна скупштина и да престане да постои.

Иако југословенската мисла датира многу години пред обединувањето, иако стремезите на југословенските народи иделе кон тоа да се создаде една државна заедница што ќе ги прибере во своите граници сите југословенски народи и ќе биде услов за нивната егзистенција, еднаквост, слобода и прогрес, таа држава била создадена „во атмосфера на контрареволуција“ (на реакционерна Европа спрема Окт. револуција — Н. Б.). Во такви услови, на народите кои влегле во составот на новата заедничка држава, со силата на оружјето им било одземено правото на демократски начин да го решаваат прашањето на својата национална судбина. За тоа Родољуб Чолаковиќ вели: „Југославија,

¹⁵⁴) Д-р Фердо Чулиновиќ, Државно-правна историја на југословенските земања XIX и XX вијека, Загреб, 1954, страна 216.

како државна заедница на нашите народи беше израз на најдлабоки израз и стремежи, но таа настана како резултат на една империјалистичка војна во која Антантата однесе победа над централните сили, војна во која според Лениновите зборови требаше да се реши прашањето: „дали Англија или Германија, дали овој или оној финансиски капитал ќе го владее светот¹⁵⁶⁾).

Во овој период на револуционерен подем на југословенските народи буржоазијата од сите присоединети области брзо се поврзува и се готви да ја задави борбата на народните маси од градот и селото. Од донесените во текот на војната позитивни решенија се отстапувало, кога поминале критичните моменти за буржоазијата. Според решенијата на Крфската и Женевската конференција, изборите за уставотворното собрание требало да бидат спроведени веднаш по завршувањето на војната. До изборите Собранието требало да го заменува од горе избрано Привремено народно претставништво. Со споразум на постојните политички буржоаски партии бил однапред одреден бројот на народните пратеници што би требало секоја област да ги прати во, Претставништвото. „Привременото народно претставништво на Кралството СХС беше прво врховно законодавно тело во Кралството СХС, создадено со задача да приготви избори и свикнувања на Уставотворното собрание. Тоа Претставништво беше свикано со Указот на регентот Александар, од 23 февруари 1919 година (кај Фердо Чулиновиќ, стои на 24. II. во „Државно правна хист.“ — стр. 230, А. А.). Владата прати покани за учество во тоа Претставништво по еден клуч, што веднаш предизвика живи протести во опозиционите редови... Во однос на повиканите Владата се беше погрижила, составот на тоа Претставништво да одговара на нејзините исчекувања за натамошен развој на државата во смисла на веќе утврдените основни начела¹⁵⁶⁾).

Бидејќи во Македонија српската буржоазија сеуште не ги беше консолидирала своите позиции, за изборите на пратеници била донесена специјална уредба. Според таа уредба, пратеничките мандати дадени на Македонија заедно со тие од Војводина, требале на големосрпската буржоазија да и обезбедат потребно мнозинство во Претставништвото.

Било предвидено во Македонија да се извршат изборите посредно — преку поверници, како што предвидувал српскиот устав од 1869 година, за да биде власта сигурна за приврзаноста на делегатите¹⁵⁷⁾.

Прв состанок Привременото претставништво одржало на 27 февруари 1919 година, а прво редовно заседание на 16 март истата година. Ова претставништво работело без пратеници од Македонија, бидејќи изборите за истите биле спроведени во Македонија дури на 30 март 1919 година, а дури на 16 мај прв пат се појавиле избраните пратеници од Македонија на заседание на Привременото претставништво.

¹⁵⁶⁾ Родољуб Чолаковиќ, Борба КПЈ за решење националног питања, Београд, 1959, страна 5.

¹⁵⁶⁾ Д-р Константин Бастаиќ, д-р Фердо Чулиновиќ и др., Народи Југославије у борби за слободу, Загреб, 1959, страна 173.

¹⁵⁷⁾ Д-р Фердо Чулиновиќ *op. cit.* страна 230.

Како биле извршени изборите во Македонија и кои личности биле избрани се гледа од дискусиите по повод оспоруваните мандати на извесен број неправилно избрани лица.

За „Стара Србија и Македонија” биле избрани 24 пратеници, од кои само од Македонија биле избрани 14 пратеници¹⁵⁸). Меѓу избраните пратеници не бил допуштен ниту еден социјалист.

Видни претставници на големосрпската буржоазија биле избрани и тоа за: Битолскиот округ Јован Кирковиќ, бивш окружен началник; за округ Тетовски Никола Дрмоџиќ, полициски писар во Горно Полошката околија (Тетовска, А. А.), за Брегалнички округ Глигорие Дракаловиќ, учител (познат спроводник на големосрпските интереси во Малешевјата, А. А.); за Округ Охридски Пенчо Поповиќ, пензионер и Серафим Крстиќ — прота; за Скопски округ др. Михајло Шушкаловиќ, лекар (родум од Сараево и познат спроводник на српската пропаганда и колонизација во Скопје, уште од турско време, А. А.) и други, од кои повеќе трговци и претставници на најреакционерниот дел на буржоазијата во Македонија, се истакнати „национални работници” и полициски чиновници.

Иако со акт на Министерството на внатрешните работи бр. 540 од 8 март 1919 година било забрането да се избираат за претставници полициски чиновници, како и со Уредбата пропишана за изборите, сепак истите биле изигрувани на еден или друг начин и биле избрани лица чии мандати можеле да се оспорат.

Многубројни писмени протести биле пратени до Привременото претставништво за неправилно и незаконски спроведените избори, а тоа станало предмет на остри дискусии и во самото Претставништво кога Верификациониот одбор требало да ги потврди полномошните на избраните пратеници.

Така, за мандатот на Никола Дрмоџиќ, во извештајот на Верификациониот одбор стои следното: „Изборот на пратеникот господин Дрмоџиќ, е извршен на ден 31 март, а господин Дрмоџиќ е разрешен од должноста полициски писар на Околија Горно-Полошка на ден 24. март о. г. (1919, А. А.) според извештајот на господинот министер на внатрешните работи бр. 1777. Заради таквата положба на работите, Одборското мнозинство смета дека господин Дрмоџиќ учествувал во подготовките за избор на околистите повереници — на кои избори бил функционер — надзорен орган и со тоа слободата на изборите на поверениците на Горно-Полошка околија е доведена во сомневање а со тоа и самиот избор на пратеникот г-н Дрмоџиќ, бидејќи бројот на поверениците од таа околија е од влијание на резултатите на изборите. За Дрмоџиќ гласале 81 повереник од кои 35 биле од Околија Горно-Полошка, каде Дрмоџиќ бил полициски писар¹⁵⁹).

¹⁵⁸) Стенографске белешке, свеска I, Загреб, 1919, страна 240.

¹⁵⁹) Ibidem, страна 891; „Социјалистичка зора” бр. 61 од 19 август 1920. Пратеникот во Привременото претставништво, Никола Дрмоџиќ, уште како полициски писар во Горно-Полошката околија, праќал писма до своите потчинети и ги терал

Против изборот на Никола Дрмоњчиќ се изјаснил и народниот пратеник Риста Трајковиќ и пред пратениците го рекол ова: „Полициските органи и тоа не само писари туку и жандари можат да влијаат на изборите во Македонија, најдобар доказ за тоа е и самата уредба... Дрмоњчиќ може да биде избран, но ако ја сакал правдата, тој не смеел да се кандидира како полицејски чиновник, а најдобар е доказ и тоа, што Кралската влада со своето решение забранува полициските чиновници да можат да бидат пратеници“¹⁶⁰).

Мешањето на властите во изборите и избирање на луѓе првенствено од Радикалната партија и другите буржоаски партии споразумно, го потврдува пратеникот Риста Трајковиќ со следниве зборови: „Изборите се вршени со јавно гласање, а ги вршеа општинските писари или околицките чиновници, и тоа по список. Знам дека имало и некоја договорна листа што е од тука (од Белград, А. А.) таму упатена... Нашиот крај отсекогаш бил под влијание на властите, и немал можност сам слободно да ја изрази својата волја, и затоа ние треба да го воспитуваме тој сам слободно да се определува а не тоа да го врши под влијание на властите“¹⁶¹).

Протестите против незаконското избирање на Јован Кирковиќ, биле упатени по писмен пат до Привременото претставништво во вид на жалби потпишани од: Јован Крапчевиќ, шеф на финансиската управа — радикал, Жика Поповиќ, судија — напредњак, Воја Дамјановиќ, Спасоја Поповиќ и Павле Чубровиќ — учители, сите од Битола, но овие жалби биле одбиени. По тој повод пратеникот Антоние Тодоровиќ го изразил своето негодување со овие зборови „Новите краишта живеат под полициски режим. Мораме да ја споменеме и околноста дека по него (Јован Кирковиќ, А. А.) за окружен началник во Битола дојде неговиот пријател и неразвоен другар, за кого се слуша и тоа дека вршел пробно гласање на три дена пред изборите. Бидејќи се овде во прашање моралот и угледот на нашата држава, не смеаме да допуштиме, и како прв пратеник од јужните краишта да влезе во Парламентот еден полициски чиновник“¹⁶²).

преку фалсификати да избираат повереници, кои него, Дрмоњчиќа, ќе го изберат за пратеник за Привременото претставништво за Тетовски округ.

Во едно писмо без печат и број, упатено до еден општински деловоѓа, Дрмоњчиќ пишува:

„Деловодителе,

Ти си поднесол извештај дека во твојата општина има само 2.390 души на 217 куќи. Sprema тоа, населението мора погрешно да е попишано, бидејќи е невозможно 217 куќи да имаат само 2390 жители. Поради тоа во записникот (за тоа ти испраќам формулар) ќе наведеш дека има 2510 или повеќе, па спрема тоа да избереш тројца повереници а не два. За поверник да го изберат претседателот Селим од Трново и уште еден што ќе биде сигурен наш човек, па кога ќе биде во Тетово да гласа за мене.

Ти испраќам листи како треба да го извршиш гласањето. Сврши го ова и сметај го како најважно“.

23-И-1919 година, Церово.

Никола Дрмоњчиќ с. р.

¹⁶⁰) Стенографске белешке, свеска II, страна 893.

¹⁶¹) Ibidem, страна 544.

¹⁶²) Ibidem, стр., 527—528.

Приговор бил ставен и на изборот на др. Михајло Шушкаловиќ, затоа што не бил роден во Македонија, бидејќи прописите предвидувале дека за пратеник може да биде избрано само она лице што е родено во Македонија. Пратеникот Никодие Милетиќ, го критикува тоа кршење на прописите од Михајло Шушкаловиќ и вели: „Јас преминувам преку критиките и работата и прописите според кои се избираат народни пратеници во Стара Србија и Македонија, но со жалење морам да констатирам дека во јужните краишта се издаваат нарочни уредби за избор на народни пратеници... Во расписот на Владата за изборите во новите краишта[...] стои сека кандидатот за пратеник треба задолжително да е роден таму. Меѓутоа постои чисто признание на господин Шушкаловиќ дека тој не е роден во Стара Србија, туку е роден во Сараево“¹⁶³).

И покрај сите овие приговори и протести по однос на неправилните избори на поедини лица во Македонија, изборот на сите 14 пратеници од Македонија бил потврден¹⁶⁴).

Со ваквите избори буржоазијата си осигурала едно послушно тело што работело исклучиво во интерес на буржоаското устројство во државата.

Политиката на владаечката буржоаска класа во Привременото претставништво била спроведувана на многу лесен начин бидејќи во ова Претставништво или воопшто немало претставници на револуционерниот пролетаријат или пак и тие што биле избрани се викале социјалисти само по име додека на дело биле застапници на една опортунистичка политика против интересите на пролетаријатот. Од Македонија, од Далмација, од Војводина и Црна Гора немало ниту еден претставник на работничката класа.

При изборите на пратеници за Привременото претставништво во Македонија имало безредија. Дури во Тиквешкиот округ дошло и до страшна тепаница меѓу Турци и Македонци во која имало 30 лица повредени.¹⁶⁵ Оваа тепаница секако се случила заради тоа што тамошните Турци, собрани во организацијата „Цемиет“ сакале да изберат радикалски кандидат, но биле избрани Демократски кандидати во лицето на Глигор Анастасов, адвокат од Кавадарци и Риста Трајковиќ.

Така „избрано“ Народното претставништво, од својот прв состанок на 27 февруари 1919 година и првото редовно свикување од 16 март 1919 година па се до распуштањето во ноември 1920 година, било послушно оружје во рацете на дворот и Владата. Тоа било свикувано кога на Владата и била потребна согласност и одобрување на некој противнароден акт; неговите седници биле одложувани кога приговорите на некои пратеници би пречеле на политиката на Владата. Лишено од функции на највисоко законодавно тело и законодавна иницијатива, тоа Народно претставништво предизвикувало незадоволство

¹⁶³) Ibidem, стр., 528—529.

¹⁶⁴) Ibidem, стр., 908.

¹⁶⁵) Архив војно историског института, кутија 56, фасцикла 2, Тиквешки жандармериски одред пов. бр. 26 од 3 март 1919 година до Командата на Брегалничката дивизијска област — извештај.

не само во редовите на работничката класа, туку дури и во редовите на еден дел од буржоазијата. Па и покрај критиката и од десно и од лево големосрпската буржоазија собрана околу дворот, го одложувала распуштањето на Привременото претставништво и распишување избори за Конституантата се дури не ги спровела сите мерки што би ѝ обезбедиле победа.

2. ОПШТИНСКИТЕ ИЗБОРИ ВО МАКЕДОНИЈА

Во периодот од изборите за Привременото претставништво, па до општинските избори што се одржале на 22 август 1920 година во Македонија станале крупни настани. Во тој период бил одржан основачкиот конгрес на КПЈ и Вуковарскиот конгрес на кој бил донесен и програмот на КПЈ, што претставувал важна придобивка за ориентација на револуционерните маси. Во тоа време работата среде масите била особено интензивна, така што класната свест и политичката зрелост доаѓале се повеќе до израз. Решителноста и истрајноста со кои се воделе штрајковите во 1919 и 1920 година ги привлекувале се повеќе работните маси во редовите на синдикатите и Комунистичката партија. Југословенскиот пролетаријат извојувал значајни победи, како на пример, осумчасовен работен ден, зголемување на надниците и др.

На пролетаријатот му претстоеле тешки борби за извојување на политички права, а особено по прашањето за учеството во власта. Требало да се водат упорни борби против буржоазијата и нејзиниот полициски апарат што се спремале преку изборите да протурат свои луѓе. Изборите за Конституантата особено биле одлагани од Дворот се додека не биле осигурени позициите на Радикалната и Демократска партија, главни столбови врз кои се крепела династијата. Пред сеопштото барање да се распишат изборите, владата на Љуба Давидовиќ, во почетокот на 1920 година, беше решила да ги распише изборите и против волјата на дворот, но монархот одбил да потпише указ за распуштање на Привременото претставништво и распишување избори, така што владата на Давидовиќ била принудена да даде оставка. Нова влада образувал Миленко Весниќ, и таа влада ги одложила изборите за Конституантата, но била принудена да ги спроведе општинските избори. Општинските избори требало да и послужат на владечката буржоаска класа како проба пред главните избори за највисокото тело во државата. Преку општинските избори, кралот и буржоазијата сакале да го дознаат односот на снагите меѓу пролетаријатот и буржоазијата и да преземат мерки за осигурување на изборите за Конституантата, ако се установи дека победата на буржоазијата на истите би била доведена во прашање.

Во предизборната кампања за општинските избори, ѝ биле правени секакви пречки на КПЈ од страна на власта за да не и се даде време и можност да излезе спремна на изборите. Како позната мерка во она време што ја преземале војните власти да ги отстранат поактивните

комунисти, било повикување на војна вежба, Исто така на комунистите им била оневозможувана изборна пропаганда¹⁶⁶).

На 22 август 1920 година биле спроведени општинските избори во Македонија, на кои КПЈ на Југославија однела победа, која била до толку поважна што е постигната во условите на прогонување на се што е прогресивно.

Македонскиот народ преку овие избори дал израз и на своите национални стремежи избирајќи општински одборници од својата, средина.

Народот гласал масовно во „црвената кутија” и во десетина места за општински одборници биле избрани комунисти.

Големи победи на општинските избори биле постигнати во Скопје, Куманово, Велес, Кавадарци и други места во Македонија.

По три дена од изборите „Социјалистичка зора” ги објавила првите резултати од општинските избори. Ке наведеме само некои податоци што ги дава „Социјалистичка зора” од кои може да се види надмоќноста на комунистичките кандидати над кандидатите — припадници на буржоаските партии.

Во Куманово: комунистите добиле 720 гласа, демократите 500, радикалите 280.

Во Велес: комунистите 1285, демократите 528, радикалите 66 гласа.

Во Битола: комунистите добиле 887 гласа и 6 одборници. „Благодарејќи на несвесните Турци радикалите добија 231 глас повеќе од нас”¹⁶⁷), јавувале од Битола.

Дека навистина голема заслуга за победата на радикалите во некои изборни единици на општинските избори имале муслимански маси предводени од оците и беговите, кои биле тесно поврзани со радикалските врваци, ни покажуваат резултатите од изборите, т. е. таму каде преовладувал муслиманскиот елемент, победиле радикалите.

Сиромашните муслимански маси гласале за радикалите и заради тоа што беговите и оците вршеле притисок врз нив, бидејќи истите, при нерешеното аграрно прашање биле економски зависни од муслиманските врвови.

Чуварите на радикалските кутии, обично оци, при гласањето, на муслиманското население му велеле: „оваа кутија е муслиманска.”¹⁶⁸)

По долго одолговлекување, властите биле принудени да ги предадат општините во кои добиле комунистичките одборници на управување на истите, но во работата им правеле севозможни пречки. Веднаш била прекинувана старата буржоаска бирократска пракса во општините. Првенствено се пристапило кон решавање на најхитните комунално-социјални проблеми. Во градовите и во селата се обезбедувала чиста вода за пиење, се раздавала бесплатна храна, огрев и облека на сиро-

¹⁶⁶) Четрдесет година I, 1919—1929, Београд, 1959, страна 125; — „Социјалистичка зора” број 69 од 1 септември 1920 година.

¹⁶⁷) „Социјалистичка зора” број 64 од 25 август 1920 година.

¹⁶⁸) Ibidem.

машното население и др. Во Скопје општинскиот одбор завел непрекинато работно време за странките и ажурно ги решавал предметите што биле упатени до општината¹⁶⁹).

Тесните врски со народот, како и постигнатите резултати во краткото време на постоењето на комунистичките општини во Македонија, ги придобило народните маси, кои и покрај нечуен терор се готвеле да излезат на изборите за Конституантата и да си го дадат својот глас за КПЈ.

3. ИЗБОРИТЕ ЗА УСТАВОТВОРНАТА НАРОДНА СКУПШТИНА

Општите прилики пред изборите во есента 1920 година, на територијата на Кралството на СХС биле навистина сеуште несредени. Со својата контрареволуционерна улога, како и со својата лоша постапка спрема одделните националности и национални малцинства, југословенската буржоазија ја влошила уште повеќе политичката ситуација во земјата. Во Хрватска биле предизвикани масовни бунтови со таканареченото жигосување на добитокот. Гладот, скапијата и експлоатацијата над широките пародни маси предизвикале масовни штрајкови што од темели ја разнишале буржоаската владавина во Кралството на СХС.

Неуспехот во надворешната политика, особено со плебисцитот во Корупска, го намалил угледот на државата и во очите на надворешниот свет.

Македонија се наоѓала во посебна положба во заедничката држава, заради нерешеното национално прашање, и затоа општата положба била полоша отколку во која било друга област. Државните комитски чети вршеле нечуен притисок и терор за да го денационализираат македонскиот народ. Клучното прашање на огромното мнозинство на селското население, аграрното прашање, не само што не било решавано на начин да ги задоволи месните интереси, туку со колонизирање на смејства што иделе во Македонија, разочарувањето, а со тоа и гневот на населението пораснал спрема буржоаската власт. Лошата јавна безбедност, како и разните струи и влијанија, однадвор и однатре, ја расколебале верата на народот во искреноста на државната политика да му помогне да тргне по еден пат што би му ветувале мирен развој и гаранција на човечките права. Корумпирноста на државните органи почнувајќи од најниските па до највисоките, уште веднаш по Првата светска војна, придонесла народот да ја замрзи, буржоаската власт. Стојан Протиќ, секако пак тргнувајќи од интересите на својата партија во Македонија рекол дека „власта во Јужна Србија (читај Македонија — А. А.) е со најмалку народна контрола, а со најмногу безочност, притисок и своеволија. Таму најсилно може да се агитира и најмногу да се злоупотребува и со аграрното прашае...“¹⁷⁰)

¹⁶⁹) Четрдесет година... страна 124—129.

¹⁷⁰) Протиќ М. Стојан, Уочи Уставотворне скупштини, Београд, 1920, страна 81.

Разочаруван со години од „идејни“ водачи за ослободување, македонскиот народ, по воените години, не сакал веќе да чуе за „ослободувачката“ мисија на реакционерната ВМРО која преку терор, атентати и месни бунтови создавала само пустош во Македонија.

Единствена сила што ги разбираала стремежите за слобода и подобар живот на народот била новосоздадената Комунистичка партија на Југославија. Иако сеуште немало одреден правилен став по македонското национално прашање, КПЈ се афирмира во очите на македонскиот народ, бидејќи е решителен борец за правата на народните маси, против експлоатацијата и националниот гнет.

Првата проба со општинските избори и победата на КПЈ на истите ја стреснуваат буржоазијата и таа завела силен терор пред изборите за Конституантата.

Од секаде пристигнувале вести за растурање на комунистичките зборови. „Социјалистичка зора“ за теророт што го вршела власта врз комунистичките организации, за да ги оневозможи во предизборната агитација, пишува: „Во изборната борба во некои краишта, како во злосреќниот „Брегалнички пашалак“, полициските и војните власти на сите можни начини денеска ја пречат не само изборната агитација туку и нормалната работа на организациите. На пример, во Штип теророт на полицијата е толкав, што кафециите поради страв од репресалии не и даваат никаде локал на нашата организација ниту за постојан стан, ниту за собранија, а во Кочани на нашите другари воопшто им се забранува дури и правото на коалиција, а за агитација не станува ни збор¹⁷¹⁾).

Како пред општинските избори, така и пред парламентарните, активните комунисти ги повикувале на војна вежба. Командата на, Струмичката област „за да ја прекрати дејноста на 16 граѓани од Струмичко, како членови на бугарската организација и комунисти ги повикува на вежба¹⁷²⁾).

Преку заканувања и терор биле приморувани луѓето да се определуваат за буржоаските партии кои ја развиле својата дејност и во Македонија, ветувајќи му на народот се, само да го отргнат од КПЈ. Ако некој не сакал доброволно да стане член на некоја буржоаска партија, тогаш „ќе те викне началникот и ќе ти нареди да се определиш за неговата партија и ќе се определиш... Но кога ќе се смени началникот? Ќе дојде друг и тогаш ќе се определиш за неговата партија¹⁷³⁾).

Македонија била „политички необработена“ и во неа тргнале важни функционери од буржоаските партии во потрага за мандати во предизборната кампања, напуштајќи ги своите места во државната администрација. На такви кандидати што го користеле својот авторитет пред своите пониски полициски органи, овие последниве им помагале на своите претпоставени „да го убедат“ народот да гласа за нив. „Со-

¹⁷¹⁾ „Социјалистичка зора“ број 102, од 21 октомври 1920 година.

¹⁷²⁾ Архив војно-историског института, кутија 58, фасцикла 6, Командата на Струмичката област пов. Ѕ. бр. 18, од 23 март 1920 г., до Командата на III арм. област.

¹⁷³⁾ „Социјалистичка зора“ број 6, од 29 февруари 1920 година.

цијалистичка зора” ги разобличувала пред народот таквите појави и во своите написи вели: „Заплашувањата и насилбите, па и котекот од страна на полициските, па и општинските власти, значително влијаат на политичкото определување на македонскиот народ. Македонските политичари задоволно си ги тријат рацете и си прават сметка без крчмар. Тројца окружни началници радикалски поднеле оставка на државната служба, сметајќи како готово дека ќе бидат избрани за народни пратеници. Дури по некои си ги запазиле своите периметри — своите изборни окрузи. Така инспекторот на Министерството за трговија фрлил око на Тетовскиот округ, постојано го бараат гостиварски и тетовски Турци низ Скопје. Во Тиквешкиот округ фрлил јадица некогашниот околински началник во Неготино — Видаковиќ, а во Велес се борат Прохаска и судијата Радојчиќ...”¹⁷⁴⁾

Во предизборната кампања буржоазијата вршела дискриминација спрема КПЈ, припишувајќи и тесна поврзаност и соработка со комитското движење. Тоа бил изговор за да ги гони комунистите во Македонија како „бугараши”.

Овој потез на буржоазијата всушност бил тесен шовинизам од кој таа никако не можела да се ослободи. „Социјалистичка зора” ги откривала вистинските намери на буржоазијата и по тој повод го пишувавала следново: „Меѓутоа, оние што не можат да се подигнат малку повеќе од националниот шовинизам и да се ослободат до предрасудите на своето буржоаско воспитание, не можат да ја сфатат таа појава, инаку многу јасна и разбирлива и затоа нивните наводи против ширењето на комунизмот во Македонија се смешни и многу лабави. Меѓу другите тие непрестано ни упатуваат еден излижан и олитен аргумент, дека граѓаните на Македонија ги премачкале своите фирми со црвена боја само затоа, на тој начин вешто да ги прикријат своите национални бугарски чувства. Тоа е една најобична лага, со која буржоазијата секогаш се служи кога и треба макар каков повод за прогонување на работничкото движење”¹⁷⁵⁾.

Во атмосферата на општо незадоволство на југословенските народни маси од режимот на владеечката буржоаска класа бил донесен изборен закон и распишани избори за Уставотворното собрание.

Со распишување на изборите било распуштено Привременото народно претставништво, како и Хрватското народно веќе, Српската народна скупштина и народните скупштини на Црна Гора и Војводина.

„Со овој акт буржоаската влада ја истакнала својата непоколеблива одлука, да продолжи со ликвидирањето на дотогашните државно-правни историски „индивидуалитети”, наиме, бришење на сите дотогашни посебни државно-правни положби на југословенските земји, посебно на Хрватска”¹⁷⁶⁾.

По Изборниот закон, за ден на изборите бил определен 28 ноември 1920 година.

¹⁷⁴⁾ Ibidem, број 49, од 18 јуни 1920 година.

¹⁷⁵⁾ Ibidem, број 7 од 22 февруари 1920 година.

¹⁷⁶⁾ Др. Константин Бастаиќ, др. Фердо Чулиновиќ и др. op. cit. страна 176,

По тој изборен закон биле усвоени принципите на општо, еднакво, непосредно и тајно право на глас. Право на глас имале сите оние кои до денот на изборите навршиле 21 година старост. Од активно и пасивно бирачко право биле исклучени жените, младината под 21 година старост и војската.

Свои кандидатски листи истакнале 22 партии за овие избори. КПЈ во Македонија истакнала 41 кандидат на својата листа¹⁷⁷).

Во бирачките спискови од целата територија на Кралството биле внесени вкупно 2.490.576 лица, а гласале се на се 1.619.813 избирачи... Изборите се извршиле по изборни околии кои можеле да имаат најмногу 30.000 жители и се гласало тајно со гумени куглици¹⁷⁸).

Комунистичката партија на Југославија и покрај теророт пред изборите и во време на истите однела голема победа. Таа добила 58 пратенички места со 198.736 гласа, трета по ред по број на мандати и добиени гласови. Сразмерно на бројот на населението во Македонија КПЈ добила најмногу пратенички места — 15¹⁷⁹).

Уставотворната скупштина на Кралството СХС се собрала на прво свое заседание на 12 декември 1920 година во Белград. Наместо предвидените вкупно 419 свои членови, во неа влегле само 367 народни пратеници. Одбиле да дојдат во Скупштината 50 народни пратеници избрани на листата на „Хрватската републиканска селска странка“ и двајца народни пратеници „праваши“¹⁸⁰).

Буржоаската власт била изненадена од победата на КПЈ особено во Македонија. Споменатиот отпорано Р. А. Рајс, по повод победата на КПЈ на изборите во Македонија пишувал: „Македонците масовно гласаа за комунистите убедени дека ќе настапи нова ера... Студентите, па дури и млади чиновници ги помагаа српските непријатели во оваа работа... Во Охридската околина најревносен пропагандист беше еден

¹⁷⁷) Статистички преглед избора народних посланика, Београд, 1921. Книгата не е пагинирана. На територијата на Македонија КПЈ на својата изборна листа имала 41 пратенички кандидат заедно со нивните заменици.

¹⁷⁸) Др. Константин Бастаиќ, др. Фердо Чулиновиќ и др. *op. cit.*, страна 177.

¹⁷⁹) Статистички преглед избора народних посланика, Београд, 1921. Според овие статистички податоци во Македонија биле избрани овие народни пратеници од листата на КПЈ:

I. *Битоолски изборен округ*: 1. Ратко Жуњиќ, учител од Битола. 2. Драгутин Буквиќ, секретар на сојузот на работничките животни намирници од Белград. 3. Танасие Илиќ, судски писар од Прилеп.

II. *Брегалнички округ*: 4. Душан Цекиќ, трговец од Скопје, 5. Воислав Г. Стојановиќ, судија од Приштина.

III. *Кумановски округ*: 6. Коста Т. Дајлевиќ, кројач од Куманово, 7. Лавро Клеменчиќ, секретар КП од Љубљана, 8. Ѓорѓе Ступаревиќ, адвокат од Куманово.

IV. *Охридски округ*: 9. Танасие Илиќ, судски писар од Дебар.

V. *Скојски округ*: 10. Душан Цекиќ, трговец од Скопје. 11. Петар Ѓорѓевиќ, столарски работник од Скопје, 12. Коста Новаковиќ, новинар од Белград.

VI. *Тешовски округ*: 13. Драгутин Тасиќ, кмет правник од Скопје.

VII. *Тиквешки округ*: 14. Петар Ѓорѓевиќ, столарски работник од Скопје, 15. Ми-лорад Пантиќ, судија од Ѓњилане.

¹⁸⁰) Др. Константин Бастаиќ, др. Фердо Чулиновиќ и др. *op. cit.*, страна 177,

студент од Белградскиот универзитет, кој истовремено беше државен чиновник во Охрид. Тој се вика Коста Миљовски, родум од Ресен...¹⁸¹⁾

Додека властите сметале со терор да го натераат населението да гласа за буржоаските партии на изборите, тие постигнале обратни резултати така, каде што теророт бил пожесток, комунистичките кандидати добиле најголем број гласови, каков што бил случајот во Македонија. За ваков терор во Македонија тогашниот секретар на КПЈ и народен пратеник, — Сима Марковиќ, одговарајќи на едно прашање на министерот на внатрешните работи — Милорад Драшковиќ му рекол: „Тепање претепување и убивање на луѓе, работници комунисти се врши ширум целата наша земја... а особено во Македонија“¹⁸²⁾.

Властите од теророт јавувале тревожни вести дека на општо нивно изненадување населението масовно гласало за комунистите. Началникот на Кумановскиот округ, уплашен од успехот на КПЈ му пишува на командантот на Вардарската дивизиска област помеѓу другото и следново: „Со ова писмо сакам, господине полковниче, да Ве известам за ситуацијата во Кратовската околија. — Исходите на изборите за народни пратеници во таа околија дадоа неочекувани резултати. Целата околија — „готово листом“ — гласаше за комунистите, и со тоа сакаше да даде видлив израз против денешната управа...“¹⁸³⁾

Зошто баш во Македонија беше толку голема победата на КПЈ, пишува и Коста Новаковиќ: „Македонското население беше сито од окупациите и анексиите на сите „ослободителни“ буржоазии, од нивните војски и нивните жандармерии — кои оставаа крвави траги, пустош, маки и гробови. И веќе во 1920 година, повеќето од половината Македонци, сите што страдаа, гласаа за револуционерната работничка партија, на чие знаме беа испишани паролите за независна Македонија и федерација на балканските работничко-селански републики. Тие чувствуваат дека тука им е спасот: во револуционерниот социјализам, во заедничката борба со работниците, кои исто така како и тие пиштат под јаремот на богатите и силниците“¹⁸⁴⁾.

Владаечката буржоазија гледала на секој начин да го сузбие револуционерното движење на работниците плашејќи се од револуција. Затоа, само на еден месец по изборите била донесена „Обзнана“ што била уперена исклучиво против револуционерните сили во земјата. Тоа било сигнал за започнување на една жестока потера против КПЈ. Заради тој терор и апсења на 11 јуни 1921 година, комунистичките народни пратеници ја напуштиле Скупштината. Веќе во јули истата година, со изгласаниот „Закон за заштита на државата“ било забрането легалното постоење на КПЈ и започнал уште посилен прогон.

¹⁸¹⁾ Р. А. Рајс, Писма из Македоније, „Нови живот“, свеска III, страна 65, Београд, 1921.

¹⁸²⁾ Стенографске белешке, књига I, страна 10.

¹⁸³⁾ Архив војно-историског института, кутија 68, фасцикла 2, Началникот на Кумановскиот округ, пов. бр. 650, од 7 декември 1920 година, до командантот на Вардарската дивизиска област — Скопје.

¹⁸⁴⁾ Коста Новаковиќ, *op. cit.* страна 31.

Од тогаш за македонскиот народ настапиле уште потешки моменти и во наредните 12 години, имало стотици убиени и на десетици илјади затворани Македонци.

Со 1920 година завршува еден период на револуционерен подем, во кој буржоазијата од цела Европа се исплашила за својата власт и за своето постоење воопшто. Во тој револуционерен период по Првата светска војна, недоволно вооружени со марксистичка наука, без некој подолг револуционерен опит, лидерите на КПЈ — како што бил Сима Марковиќ, не можеле да ја оценат слабоста на буржоазијата и зрелоста на револуционерната ситуација и да извршат решителен напад на владеачката буржоазија, туку и дозволиле да се зацврсти на власта и да изврши јуриш на Партијата и да ја разбие.

Со забраната на КПЈ, Македонија се нашла во уште поспецифична положба, во однос на другите народности во Југославија. Од една страна се засилил теророт над населението од бројните комитации праќани од Бугарија, а од друга страна, властите вршеле незапаметен терор над населението, под изговор дека ги гонат комитациите и тоа им бил изговор да ја засилат великосрпската асимилаторска политика над македонскиот народ.

ЗАКЛУЧОК

I

Во двете балкански војни и во Првата светска империјалистичка војна, македонскиот народ поминал низ многубројни перипетии и тешкотии. Посебно Вардарска Македонија доживеала најтешки моменти во својата историја во овој период. Во неа се сменуваат „ослободителите“ и жестоко се пресметнуваат со своите противници што самите ги создале преку своите пропаганди вршени со децении во текот на турското ропство. Масовните интернирања на стотици македонски семејства, и чести убиства, ги одбележуваат годините на владеење и на српските, а особено на бугарските власти во Вардарска Македонија. Мобилизацијата на луѓе и добиток за фронтите вршени со подеднаква суровост и од едните и од другите ја лишиле Македонија од потребната работна рака и добиток и земјата, основно средство за производство, останала речиси необработена и запустена.

Македонците во составот на српската војска се бореле против своите браќа Македонци мобилизирани во бугарската војска. Како и да се решела војната, едните од нив ќе биле победители, а другите победени. Во овој случај огромниот број од македонскиот народ се нашол не по своја вина, во таборот на победените. Се случило она што некој рекол: „тешко на победените“.

II

При вакви околности, во процесот на создавањето на државата на Србите, Хрватите и Словенците, прашањето за Македонија не било никаде, ниту на еден состанок меѓу српската влада и Југословенскиот

одбор покренато. На една од конференциите на Крф, што и претстоеле на Крфската декларација, прашањето на Македонија било оквалификувано од Претседателот на Југословенскиот одбор др. Анте Трумбиќ, како „прашање на сила“. Вардарска Македонија била во доменот на „Велика Србија“ и како таква влегла во новосоздаденото Кралство на Србите, Хрватите и Словенците.

III

Националното прашање во стара Југославија ниту било покренато, ниту решавано, бидејќи на големосрпската хегемонистичка буржоазија најмногу и конвенирала идејата на „троимен народ“. Во тој „троимен народ“ вештачки бил вклучен и македонскиот како дел од српскиот народ, како дел од Србија — „Јужна Србија“.

IV

На секаков обид да се истакне македонската индивидуалност властите се закануваат со омразениот „бугаризам“ кој му направил големи пакости на српското население особено во Топличкиот крај и кој бил победен во војната.

V

По војната во Македонија владеела воена диктатура помагана од стариот цивилен апарат кој владеел според специјалните уредби за „новите области“ донесени за Македонија уште во 1912 година и што останале на сила до 16 август 1919 година.

Теророт вршен од страна на органите на власт и „државните комитации“, а со цел што побргу да го денационализира и асимилира македонскиот народ, придонесол народот да ја намрази таа ненародна заедница на народите на Југославија.

VI

Народот доминал низ сите лошотии што ги носи војната, со изменета веќе психологија и свикнат на жртви, масовно бегал во горите со оружје в рака. Таа појава особено била масовна во Хрватска и била изразена во таканаречениот „зелен кадар“, но не била ретка и во Македонија.

VII

Масовните емигрирања по војната, особено во Бугарија, како и колонизирање на немакедонци во Вардарска Македонија, во многу го измениле етничкиот состав на населението, а од друга страна создале политички проблем што доаѓал до израз за целото време на постоењето на стара Југославија.

VIII

На емигрантите Македонци во Бугарија или им се забранило за секогаш враќањето на своите огништа или тоа враќање им се отежнувало со заканување од властите „дека ќе им се создаде вина (иако кај мнозинството таква не постоела) и ќе бидат судени”.

При вакви услови еден дел од македонската емиграција или напoлно се сврзал со шовинистичката бугарска буржоазија (особено постарата која отпорано била сврзана економски со истата), друг дел се вклучил во напредното револуционерно движење, а третиот дел, што по собирните логори ги испитувал сите лишенија и глад бил „милом или силом” врбуван од реваншистичките кругови во Бугарија за комитациски чети што упаѓале на територијата на Вардарска Македонија и пак се враќале назад, а мирното население, и особено нивните поблиски роднини, биле подложени на нечуени прогони, затворање и уништување.

IX

Кога при изборите за претставнички тела по секоја цена се протураат за претставници „национално свесни и заслужени за српството елементи”, македонскиот народ, лишен од политички права, прибегнал под крилото на опозицијата (најчесто кон Демократска партија), а масовно ја прифатил програмата на КПЈ, која се бори за рамноправност, остро го критикува буржоаскиот систем, како и системот на владеење во Македонија и бара федерација во државното устројство. Затоа во Македонија комунистите ги добиле општинските избори во најголемите градски центри, и затоа преку 40.000 гласачи од Македонија испратиле 15 народни пратенции од Комунистичката листа во Конституантата.

X

Преку реквизиции и грабеж од секаков вид, Македонија била стопански упропастана во текот на долгогодишната војна. Македонските селски маси „немале морално право” да добијат земја според аграрната реформа што започнала да се спроведува од почетокот на 1919 година, туку земјата, што како чифчиј од памтивек ја работеле нивните претци, ја добивале колонисти, кои биле населувани во Македонија првенствено од стратегиски и политички причини, а најпосле и од економски.

XI

Од огромните репарации што ги добило Кралството СХС, за Македонија не било доделено ништо. Ваква дискриминација се вршела и спрема македонската буржоазија, која не добила државни кредити, ни пак можела да ги има во свои раце клучните стопански извори.

Версајскиот мировен договор ги потврди решенијата на Букурешкиот мир од 1913 година и Македонија и денеска останува разделена на три дела.

Дележот на Македонија особено се одразува негативно, дури и катастрофално по нејзиното стопанство и по етничката целост.

Важните културни и стопански центри од историското минато на Македонија остануваат без меѓусебни економски и културни врски и се откинати од својот хинтерланд и осудени да „вегетираат“ или со сема да бидат сосипани.

LA MACEDOINE VARDARIENNE — DEPUIS LA PREMIERE GUERRE MONDIALE JUSQU' AUX ELECTIONS DE LA CONSTITUANTE, LE 28 NOVEMBRE 1920

Resumé

D'après le traité de Bucarest, la Macédoine Vardarienne (excepté le département de Stroumitza) fut cédée au royaume serbe. En automne de la même année, la Macédoine Vardarienne fut partagée en trois départements militaires: Vardarien, de Bregalnitz et de Bitola. Un recensement de la population masculine de 20 à 50 ans a été entrepris aussitôt. Au printemps de 1914, tous les hommes âgés de 20 à 25 ans ont été recrutés dans l'armée serbe et dans chaque département militaire fut formé un régiment.

Sous l'influence de la propagande qui venait de Bulgarie et à cause du mauvais traitement infligé à ces jeunes soldats-Macédoniens de naissance, les recrues de Chtip refusèrent d'une manière démonstrative de prêter serment à Kragouévatz.

Dès le commencement de la Première Guerre Mondiale jusqu'au 15 juillet 1915, la Serbie a mobilisé en Macédoine Vardarienne 58.798 soldats et réquisitionné 22.245 têtes de gros bétail et 2.782 voitures pour les besoins de l'armée.

Les Macédoniens ont lutté dans les rangs de l'armée serbe contre l'Autriche-Hongrie et ont emporté des succès à Smédérévo, à Ada Tziganlia, à Goutchévo, à Koupinovo et à Matchkine Kamene (en Srebie).

Lorsque, vers la fin de 1915, la Bulgarie a occupé la Macédoine Vardarienne, elle aussi de sa part a mobilisé les Macédoniens et a formé la XI-e Division dite Macédonienne, qui comprenait 33.000 soldats et qui jusqu'à la fin de la guerre a lutté au front de Salonique.

Pendant la guerre, sur le territoire de la Macédoine, il y a eu toujours plus de 500.000 soldats de la part des deux camps ennemis, qui se procuraient des provisions sur place.

L'armée bulgare réquisitionnait toujours des denrées et d'autres produits pour les soldats, de façon que la population en Macédoine était exposée à la famine chronique, ne recevant que 300 gr. de pain par jour (le pain d'ailleurs était la nourriture fondamentale de la population). A cause du haut prix des denrées, celles-ci étaient inaccessibles aux les habitants des villes et des cas de morts causée par la famine n'étaient pas rares.

La corvée, qui était en vigueur pour toute la population, lui pesait particulièrement. Les lignes des chemins de fer: Kitchévo—Ohrid et Gradsko—Prilep ont été construites exclusivement par la corvée. La population trouvé apte au travail, devait s'y rendre à ces chantiers en trois relèves successives.

Pendant la guerre, les autorités serbes, de même que les autorités bulgares, ont procédé à des internements en masse et quelquefois à des assassinats des habitants macédoniens. Les autorités Bulgares ont surtout interné des arondissements de Bitola (Monastir) Prilep et Poretché.

La guerre n'a laissé que des ruines en Macédoine. La ville de Doïran et des dizaines de villages, tout près du front, ont été complètement détruits; quant à la ville de Bitola (Monastire), les deux tiers des maisons y ont été démolies...

Pendant la guerre et les premières années qui suivirent des épidémies régnaient parmi la population et le bétail. La „grippe espagnole” fauchait la population et on avait de grandes difficultés pour enterrer tous ces morts.

Après la guerre en vertu du traité de Versailles, la Macédoine est toujours restée partagée entre le royaume des Serbes, Croites et Slovènes (la Macédoine Vardarienne), la Bulgarie (la Macédoine de Pirine) et la Grèce (la Macédoine Egéenne). Par la traité de Neuilly la Bulgarie a dû céder le département de Stroumitza au royaume SCS.

A cause du partage de la Macédoine en trois parties, d'importants centres culturels et économiques ont perdu la possibilité de communiquer entre eux et la liaison avec leurs régions, de sorte que tout cela a eu des répercussions négatives sur l'économie de toutes les trois parties de la Macédoine.

Immédiatement après la guerre, le manque de vivres a provoqué une spéculation en masse, une contrebande intense et la „bourse noire”. Les autorités civiles et militaires frontelières représentants du régime mégalo-serbe, étaient en liaison avec les contrebandiers et s'enrichissaient illégalement.

Le changement de l'argent pendant la guerre, et après elle, était toujours à la charge du peuple. Celui qui en 1914 avait 100 dinars, après les changements survenus plusieurs fois, après la guerre, n'en pouvait avoir que 25 dinars.

Des considérables réparations de guerre, que le royaume des Serbes, Croates et Slovènes avait obtenues, presque rien n'a été destiné à la Macédoine, bien qu'elle eût subi d'énormes dégâts du fait de la guerre.

Les brigandages et les pillages faits par les bandes albanaises „kat-chaks” (à l'Ouest de la Macédoine); par des bandes qui venaient de Bulgarie (à l'Est de la Macédoine), ainsi que par les autorités militaires et civiles, ont duré jusqu'en 1922 et la population macédonienne en souffrait beaucoup.

Les autorités n'étaient pas en état de défendre le bien et la vie de leurs sujets en Macédoine Vardarienne.

Pendant la guerre même, et après elle, les autorités bulgares et serbes ne faisaient que dénationaliser et assimiler le peuple macédonien par l'intermédiaire de „komitadjis d'Etat", par des écoles en défendant l'emploi de la langue et le nom macédoniens et par des plans ayant pour but „l'administration de la Macédoine". En Macédoine les autorités serbes régnaient par la voie de décrets spéciaux, mis en vigueur aussitôt après la guerre Balcanique et qui y ont été maintenus jusqu'au 16 août 1919.

En profitant de cette situation spécifique de la Macédoine, les autorités gouvernementales, surtout le voivoda Jovan Babunski exerçaient une terreur inouïe en Macédoine.

Au cause de la terreur, de la misère et de la question nationale non résolue ainci que sous l'influence de propagandes venant de l'extérieur, des milliers de Macédoniens s'enfuyaient dans le maquis le fusil à la main, ou bien ils émigraient en Bulgarie.

Les mécontentement était surtout grand chez les paysans, car sur les terres que laboraient encore leurs ancêtres, l'Etat commença à coloniser des familles des autres régions de Yougoslavie, dans le but de dénationaliser et assimiler le peuple macédonien.

Dans les villes régnaient le chômage et la famine. Tout cela contribua à ce que les masses populaires se groupèrent autor du Parti communiste de Yougoslavie, récemment fondé, qui critiquait amèrement le système bourgeois et exigeait l'introduction le système fédératif en Yougoslavie pluri-nationale.

En mars 1919, des élection ont eu lieu en Macédoine au moyen des mandataires, pour des députés de l'Assemblée provisoire du royaume de-SCS. En Macédoine Vardarienne ont été élus 14 députés, mais tous appartenaient aux partis bourgeois. Parmi les élus il y en avait aussi des fonctionnaires de la police.

Aux élections communales du mois d'août 1920 dans les plus grands centres communaux (Skopje, Velès, Koumanovo etc.) ont été élus des représentants communistes.

Aux élections de la Constituante, du 28 novembre 1920, le peuple macédonien a voté en masse pour les candidats de la liste du Parti communiste de Yougoslavie et a élu 15 députés.